

Raamaturahvas: Ränded ja riigiruumi rajamise kajastusi eesti kirjasõnas

Ott Kurs

1990. aastail hakati rääkima ja kirjutama Vanast ja Uuest Euroopast, kusjuures vana all mõeldi pärast Teist maailmasõda vabana püsinud läänepoolset Euroopat. Sealt läkski liikvele nimetus Uus Euroopa, mille all mõisteti kommunismist vabanenud Kesk- ja Ida-Euroopa riike. Kuid on veel üks piirkond, mille nimi võiks olla Esi-Euroopa. See on Vahemere vöönd, kust Euroopa kultuur sai alguse.

Järgnevas vaatlen püha maa põlisrahva kodumaale naasmist ja selle kajastusi Eestis kuni aastani 1949, mil kujunes Iisraeli riigiruum.

Vahemeri, Vahemere maad ja juudid

Euroopat lõunas ääristav Vahemeri erineb teistest meredest selle poolest, et tema rannikul — 30. ja 40. laiuskraadi vahel — on kujunenud eriline, püsiva lumikatteta kuiva päikesepaistelise suve ning vihmase talvega ilmastu, mis lõi inimühiskonna varasemas tekkejärgus head eeldused majanduse ja kultuuri kiireks edasiminekuks. Kuid Euroopale eriti oluline varajane tsivilisatsioon ei pärine otseselt Vahemere rannikutasandikuilt, vaid 600–900 meetri kõrguseilt Süüria kõrbe ja Anatoolia kiltmaa servaaladelt, kus koduloomadena aretati välja lambad, kitsed, veised ja sead. Seal esineb võrdlemisi rikkalikult vett, mis voolab üle lõunasse ja läände eksponeeri-

tud nõlvade.¹ Madalikud ja nõod olid sageli soised ning levitasid halltõbe ehk malaariat, mistõttu need alad inimeste ja koduloomade eluks ei sobinud.² Hiljem olid just juudid need, kes kuivendasid soid ning rajasis nende asemele kultuurmaastikke.

Rooma riigi ajal moodustasid Vahemere maad terviku, mille eri osi sidusid omavahel vee- ja maismaateed. Suurima ulatuse saavutas Rooma riik aastaks 117 m.a.j, mil ta hõlmas kõiki Vahemerd ja Musta merd ümbritsevad alad, ulatudes põhjakaares Karpaadi ahelikeni, Doonau ja Reini jõeni ning hõlmates isegi suure osa Suurbritannia saarest. Idas olid ajutiselt tema koosseisus ka Mesopotaamia ja Armeenia. Sel ajal tekkis Vahemere idarannikul ka kristlus, millest Rooma valitsejad tegid hiljem riigiusu.

Pärast Rooma riigi jagunemist lääne- ja idaosaks Lääne-Rooma riik küll suure rahvasterändamise ajal hävis, kuid tema varemeist kasvas välja kultuur, mille mõjuväli jõudis 13. sajandi alguses ka meie aladeni Läänemere idarannikul. Levima hakanud ristiusu rüpes tõlgiti kohaliku rahva keelde Piibel ning pandi alus selle sündmuspaikadega seotud püha maa tundmisele.

Ajendiks järgnevate ridade kirjapanekul said varasest lapsepõlvest meelde jäänud pilt juudipüssist, millega oli võimalik tulistada ümber nurga, ning juba koolipäevil ajalehist loetud sõjateated Palestiinast. Et juudid on pidanud ennast raamaturahvaks, kasutatakse seda märksõna ka käesolevas peatükis.

Varasemat eestikeelset lugemisvara pühast maast

19. sajandi lõpus ja 20. alguses oli peale Piibli pühast maast juba ka muud eestikeelset kirjandust, nii tõlgitud kui ka originaalset. Tõlkekirjandusest tuleb oluliseks pidada raamatut *Maa, kus Jeesus elas*.³ Riias pärit autori

¹Fernand Braudel, Georges Duby, Maurice Aymard. Die Welt des Mittelmeeres: Zur Geschichte und Geographie kultureller Lebensformen. Toim. Fernand Braudel. Aus dem Französischen von Markus Jakob. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag, 2006, lk 64.

²*Ibid.*, lk 64.

³J. A. Frey. Maa, kus Jeesus elas, ning teised ümberkaudsed maad: Reisijutustused Egiptuse-, Kanaani-, Siiria-, Veikeaasia-, Greeka- ja Itaalia maalt. Piltidega. Eesti keelde tõlkinud H. Einer, kooliõpetaja Walgas. Eeskõne Peterburi Eesti õpetaja, Dr. J. Hurti poolt. Riia: J. A. Frey kirjastus, 1897, 464 lk.

teos ilmus saksa, vene, läti ja eesti keeles ning seda kavatseti tõlkida teistesegi keeltesse. Raamatu teise trüki eessõnas kirjutab autor, et esimene trükk müüdi ära ühe aastaga ning see ärgitas teda teist trükki välja andma.⁴

Originaalteoseist on tuntuim Eduard Bornhöhe (kodanikunimega Brunberg, 1862–1923) reisikirjeldus.

1898. aasta kevadel tegi Bornhöhe koos *Eesti Postimehe* toimetaja ja kirjastaja August Buschiga (1868–1922) kahekuuse reisi Kagu-Euroopasse ja Lähis-Itta. Reisikirjeldus pealkirjaga “Pühal maal ja mujal” ilmus sama aasta teisel poolel ja järgmise algul *Eesti Postimehe* lisas “Õhtused kõned”. Et lugejate vastuvõtt oli soe, avaldas Bornhöhe ka raamatu pealkirjaga *Usurändajate radadel. Reisipildid Türgimaalt, Palestiinast, Egiptusest, Kreeka- ja Itaaliamaalt*. Viimati ilmus see teatud kärbetega (viideteta vastavaile Piibli-lõikudele) Eduard Bornhöhe teoste köites.⁵ Lisaks on samas köites (lk 60–68) ka 1898. a lõpus kirjutatud jutustus “Jõuluöö Petlemmas”.

Märtsi lõpus jõudis Bornhöhe Jaffa (tänapäeval Yafo) sadama ette, kolmveerand versta rannikust eemal.

Meie ees kerkis kõrge küngas üksikult madalast rannamaast üles ja see oli viimasesest lavatipust kuni mere ääreni valgete, tihedalt koos seisvate majade ja tornidega kaetud. Lained loksusid vahutades vastu alumisi müürisid. Paremat ja pahemat kätt kollendas Püha maa liivane rand, kõrgemal haljendasid Saaroni lagendiku rohelised väljad ja aasad, kaugelt kumasid punakad Juuda mäed läbi hommikuse udu.⁶

Jaffast sõitis Bornhöhe rongiga Jeruusalemma.

Paremat kätt laotas ennast Sefala lagendik, pahemat kätt Saaroni lagendik välja, mõlemad vanast ajast saadik oma viljarikkuse pärast kuulsad. Kaugele ulatas pilk roheliste aasade ja orasepõldude üle. Ohakaid ja lillesid oli väga palju näha, puud seda vähem; kõrgete ja sirgete puude täielist puudust tunnistasid ka kõverad telegraafipostid raudtee ääres. Aasadel sõid kaamelite, eeslite ja muude koduloomade karjad, põldudel tõmbas harva mõni pruuniks põlenud ja kooljaks kurnatud araablane Noa-aegse adraga vagusid; adra ette olid vahel härjad, vahel eeslid, vahel ka mõlemad läbi-

⁴J. A. Frey. Maa, kus Jesus elas, ning teised ümberkaudsed maad. Reisijutustused Egiptuse-, Kanaani-, Siria-, Veike-Asia-, Greka- ja Italiamaalt. Piltidega. Eeskõne Peterburi Eesti õpetaja Dr. J. Hurti poolt. Teine trükk. Rias: J. A. Frey kirjastus, 1899, 464 lk.

⁵Eduard Bornhöhe. Teosed. Jutud ja reisikirjad. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1963, lk 136–298.

⁶*Ibid.*, lk 173–174.

segamini rakendatud ja kündja ergutas neid pikavarrelise astlaga. Eemalt paistsid mõned mullakarva külad, nende seas Jasur, kus Simson rebaseid püüdis ja vilistlaste vilja põletas, ja Bet Dedžan, kus vilistlaste jumala Dagoni tempel seisis. Majakesed olid tihedalt üksteise külge litsutud ja savist ning sõnnikust kokku pätsitud.⁷

Selline oli siis rändaja esimene mulje pühast maast.

Edasi järgnes pikk ja põhjalik ülevaade Jeruusalemmast ning muude kantide kirjeldusi. Bornhöhe ja Busch võtsid jalge alla ka tee,

mis Vene asundusest Jeruusalemma põhjapoolse otsa ümber Kidroni orgu ja Õlimäele viib. Varsti satume juutide asundusse, nagu neid selle ja teiste teeradade ääres rohkesti olemas on. Peale 2/3 kõigest püha linna rahvast on ju Iisraeli lapsed. Linna sees on kõige suurem ja räpasem “veerand” nende käes ja alevis ei või sa peaaegu kusagil elada, ilma et sul juut naabriks oleks. Suured juudi sugu rahamehed (Rotschild, Hirsch, Montefiore jne) on oma siinsete suguvendade heaks palju ohverdanud, neile maju ostnud, eluhooneid, haigemajasid ja võõrastekodasid ehitanud ja nende sisserändamist igapidi kergitanud. Selle tõttu kasvas juutide sisserändamine viimastel aastakümnetel nii suureks, et Türgi valitsus selle peale keelu pidi panema, millest aga vähe hoolitakse.⁸

Jerusalemmast käisid Bornhöhe ja Busch “Püha maa risti ja põiki läbi”.⁹ Nad läksid üle Kaanani raja ja jahutasid endid Põhja-Galilea “tüvikate tammede all”.¹⁰

Meie teekond läks nüüd ühtepuhku kenadest metsatukkadest läbi. Jordani allikad teevad selle maakoha imeroheliseks. Ühendatud jõgi jookseb esmalt Meromi järve. See on niisama suur kui Ülemiste järv Tallinna juures, mada-la veega ja ümberringi kõrkjatega palistatud. Lõunapoolsest otsast voolab Jordan jälle välja. Siin ligidal seisab Palestiina põhjapoolne rajalinn Dan. Lõunapoolne rajalinn on Berseba.¹¹

Teisel pool järve algas tükk lagedat maad. Põllutöö katsed tulid nähtavale. Maisi- (türgi nisu) põllud olid küll viletsad, kuid pika kõrbetee järel tegid nad meile siiski suurt rõõmu. Mõnes kohas liikusid lamba- ja kitsekarjad. Vaesed loomad pidid vist kive sööma, sest ma ei või uskuda, et nad neist vähestest rohulibledest täis said, mis kivide vahel kasvasid.¹²

⁷*Ibid.*, lk 177–178.

⁸*Ibid.*, lk 193.

⁹*Ibid.*, lk 200.

¹⁰*Ibid.*, lk 205.

¹¹*Ibid.*, lk 206.

¹²*Ibid.*, lk 207.

Ühe künka otsast nägid nad

esimest korda kollaste mägede keskel sinavat veepinda, mida terves maailmas miljonid asjata näha igatsevad. See oli Tibeeria järv, muidu Kalilea mere või Keneetsareti [Geneetsareti] järve nime all igal ristiinimesel hästi tuntud.

Nad käisid karastavas vees ja sõid vana viigipuu all lõunat.

Heameelega oleksime lootsikuga järvele sõitma läinud, kuid kusagil ei setetanud silm lootsiku-raasu. Jeesuse ajal oli neid rohkesti.¹³

Edasi käisid rändurid Kapernaumi varemeil ja Maarja-Magdaleena elupaigas Magdalas, mille vaevalt süllalaiused tänavad olid sopased, lamedate katustega majad vaevalt mehekõrgused. Majade katused olid üle pätsitud kaamelisõnnikuga ja lagedaid katuseid ehtisid sellesama olluse lasud. Majadel polnud aknaid ega korstnaid. Hilisõhtul jõudsid nad umbes 3500 juudist elanikuga Tibeeria linna.

Kolmsada aastat oli Tibeeria pärast Jeruusalemma ärarikkumist juutidel pühaks linnaks ja püha on ta nende meelest praegugi. Palju kuulsaid kirjamehi ja rabisid on siin elanud; nende hauad on juutidel usurandamise sihiks.¹⁴

Bornhöhe ja Busch käisid ka Naatsaretis, mille 10 000 elanikust olid tolal vaid 2000 muhamedlased, teised olid valdavalt kristlased. Juute selles linnas ei sallitud.

Vana testament ei nimeta Naatsaretti kusagil ja Kristuse ajal oli ta väike, põlatud linnake.¹⁵

Hiljem külastasid rändurid veel 8000 elanikuga Petlemma, kus elasid kreeka- ja roomakatoliku usku inimesed. Muhamedlasi oli vaid 250 ja evangeeliumiusulisi 100.

Elanikud ei tunnista end mitte puhastverd araablasteks, vaid tahavad ristisõdijate järeltulijad olla, mida ka osalt nende nägudest näha on; meie nägime siin palju kollaste juuste ja siniste silmadega inimesi.¹⁶

Petlemmast Hebroni oli hobuse seljas 3–4 tundi sõitu. Hebronis elasid Aabram, Iisak ja Jakob karjapidajatena, nagu ümberkaudsed beduiinid Bornhöhe reisi ajal. Hebroni 10 000 elanikku olid kärsitud muhamedlased, kes ei

¹³*Ibid.*, lk 208.

¹⁴*Ibid.*, lk 209.

¹⁵*Ibid.*, lk 211.

¹⁶*Ibid.*, lk 216.

sallinud eurooplasi silmaotsaski. Petlemmast läbi Juuda kõrbe sõitsid rändurid eeslite seljas. Pärast kolmetunnist sõitu jõudsid nad õhtuks Mar Saba kloostriisse. Edasi läksid nad Surnumere äärde, käisid suplemas ning sõitsid siis Jordani koolme juurde,

kust Iisraeli lapsed läbi tulid, kus Ristija Johannes oma vägevast jutlust pidas ja Jeesust ristis.

Jordan oli seal kaunis lai ja väga kiire vooluga. Vesi oli külm ja rohke sõna pärast kollane nagu piimaga kohv.

Jordani sügav ja lai org oli vanasti kuulus viljamaa, nüüd on ta kõrbenud nõmm; temast läbi ratsutades nägime kaugel eneste ees, Juuda mägede jalal, rohelist kõrbesaart haljendavat. Seal oli Jeeriku.¹⁷

Märtsikuu viimasel päeval sõitsid Bornhöhe ja Busch rongiga Jeruusalemmast Jaffasse, kus Austria aurulaev Achilleus nad peale võttis ja vastu õhtut Egiptuse poole teele läks.¹⁸

Kodumaata rahvast Paul Ariste järgi

Täpsemaid teateid juutidest sai nende ridade autor kõigepealt Paul Ariste artiklist.¹⁹

Juutide algelemendiks on olnud Ees-Aasia rahvatõug. Nüüdsed juudid jagunevad arvatavasti juba õige vanast ajast alates eeskätt kolme suurde peatüüpi: aškenasim, sefardim ja jemeniidid [orientaalsete juutide tuntuim osa — *O. K.*], rohkete kõrvaltüüpidega. Juutidest võib hakata kõnelema aastast 538 eKr, kui osa iisraeli rahvast pääses tagasi Babüloonia vangipõlvest. Ptolemaios I ajal siirutati juute hulgi Egiptusse, kus on mainitav eriline Aleksandria hellenistlik juudi ajajärk. 60. aastail eKr vallutati Palestiina Rooma poolt ja seejärel hakkas juute siirduma Rooma linnadesse. Rooma valitsuse vastu tõstetud mässud tõid kaasa Jeruusalemma osalise hävitamise aastal 70 pKr. Siis ja pärast uusi tagajärjetuid vabastuskatseid hajutati juudid Rooma riiki, Hispaaniasse, Doonau ja Reini äärde ning mujale.

Pärast hajutamist algas uus ajajärk juutide elus, mis kandis neid maalt maa- le. Vanast Babüloonia diasporaast põlvnevad Pärsia, India, Hiina, Jaapani, Väike-Aasia ja Kaukaasia vanad juudi asulad. Kreeka asunikega koos

¹⁷*Ibid.*, lk 218–224.

¹⁸*Ibid.*, lk 229.

¹⁹P. Ariste. Juudid. — Eesti entsüklopeedia IV, 1934, veerg 136–138.

siirdus Musta mere äärde nõnda palju juute, et aastal 750 läks neil korda pöörata tatarlaste kasaari hõim oma usku. Lõuna poole siirdunud juutidest tekkisid Jeemeni kolooniad.

Hispaania juudid olid lähedais tingimuses nii Rooma kui ka germaanlaste all maa katoliseerimiseni. Esimesed tagakiusamised algasid siin 613. Araablaste ajajärk tõi taas kergendust. Aastail 800–1500 oli Hispaanias uus juudi rahvuse ja teaduste hülgeaeg. Rohkesti harrastati luulet, usu-filosoofiat, loodusteadusi, arstiteadust, korraldati uurimisretki ja soetati kolooniaid. 1478 uuendati Hispaanias inkvisitsioon ja 1492 aeti u 200 000 juuti Hispaaniast välja; neli aastat hiljem tõrjuti nad välja ka Portugalist. Allesjäänud juudid lasksid endid näiliselt kristianiseerida ning elasid edasi nn maraanidena (hisp. *marranos* ‘sead’; *O. K.*). Hispaania juudi pagulased siirdusid esijoonel Itaaliasse, Põhja-Aafrikasse, Madalmaile ja Türgimaale, kus nad praegugi räägivad hispaania keelest arenenud espanjooli e ladiinot.

Saksamaal mainitakse juute juba aastal 321 pKr. Algul elasid Saksa juudid võrdlemisi rahulikult, kuid ristisõdade ajal algasid üldised juutide tagakiusamised nende vastupanu tõttu kristianiseerimisele. Sellest ajastust põlvneb ka suur osa praegugi liikvel olevaid ebausulisi uskumusi juutidest, nagu tarvitaksid nad ristiinimeste verd, harrastaksid Kristuse näilist ristilöömist, hostia (armulaualeiva) reostamist jne.

Alanud juutide tagakiusamised lõppesid geto (it. *ghetto* ‘juudikvartal’; *O. K.*) süsteemi loomise, juutide inimõiguste kaotamise ja nn juudimärkide kandmise sundusega. Saksa juute siirdus surve alt hulgi Poolasse, kus neid meeeldi võeti vastu linnaelu edendajaina. Poolas kujunes välja nn idajuudi tüüp jidiši e juudi keelega. Poolast on valgunud juute igas suunas naaberriikidesse. Kui 19. sajandi lõpul algasid Venemaal lakkamatud pogrommid (vn. ‘hävitus’), siirdus 25 a jooksul u kolm mln juuti Ameerikasse.

Juutide emantsipatsioon algas Inglismaal 18. saj keskel; sellele järgnesid vähehaaval teised riigid. Venemaal teostus see alles 1917. Saksamaal, kus 1848. a juudid tunnistati teiste kodanikega üheõiguselisiks, on 1933 uuesti maksma pandud mitmesugused kitsendused juutidele. Juutide taibukusest tingitud suur majanduslik tõus on paljudes maades esile kutsunud antisemitismi, millele on juutide poolt vastukaaluks loodud sionism. Suurimad juutide keskusi on 1929. a andmeil Poola (3 500 000), Venemaa (2 725 000), Rumeenia (834 000), Ungari (500 000), Tšehhoslovakkia (350 000), Leedu (155 000), Põhja-Ameerika Ühendriigid (3 600 000) ja Palestiina (100 000). Linnadest on juute üle 50% Pinskis (74,6%), Jaffas (62,5%), Chişinăus (60,2%), Jeruusalemmas (60%), Tripolis (53,3%).

Eestis on juute u 5000 ning nende arv kahaneb järjekindlalt. Vanim teade Eesti juutidest on Tallinnast a 1333. Üksikuid hiljemini siia sattunud juudid

sulasid peatselt saksa ringkondadesse. Alles 19. sajandi alguses saab Eesti juutkond kindla aluse Poolast siia toodud kantonistide (alaealiste sõdurite), sõdurite ja rändkaupmeeste kaudu. 1865 võimaldati juutidele elamine Läänemere mail. Keiser Aleksander II tapmisele järgnenud tagakiusamised sundisid aga suurema osa nüüdse Eesti territooriumil osalevaid juute siirduma Ameerikasse. Vanim juudi kogudus asutati Tallinnas 1795, kus ta hävis aga valitsuse surve all. Praegune Tallinna kogudus põlvneb aastast 1830. Teised kogudused on nooremad. 1926 said Eesti juudid rahvusliku kultuuriautonoomia.

Eelnimetatud linnadele võiks lisada veel Vilniuse, tollase Wilno, kus 1937. aastal elanud 208 000 inimesest 54% olid poolakad ja 41% juudid. Varem moodustasid juudid üle poole Vilniuse rahvastikust ning nende käes oli peaaegu terve kaubandus, kuid pärast linna liitmist Poolaga 1922. a said seal arvulise ülekaalu poolakad. Vilniuse vanalinnas oli puhtjuudi linnajagu ehk geto, kuid juute elas ka väljaspool seda. Nad olid suures osas usklikud, kuid mõneti venestunud. Turist tollase Wilno tänavapildis aga tüüpilist pigimütsi ja kaftanit ei märganud.²⁰

Esivanemate maale naasmise ja seal moodsa ühiskonna rajamise katsumused

1517. aastal sai Osmani impeeriumi valduseks Levant ehk Vahemere idarannik, mille põhjapoolset osa kutsuti Süüriaks. Egiptuse ja Süüria vahelisele alale, Piibliga seotud paikadele olid kristlased ja sealt kauges minevikus välja aetud juutide järglased andnud hellitava nime püha maa. Ka islamiusulistel oli seal pühi paiku. Akaba lahest Siidonini ulatuval alal olid Jeruusalemma, Nabluse (Nablus) ja Akka (Akko) haldusüksused, mis ulatusid kõrbeteni Jordani jõest ja Surnumerest ida pool.²¹

Pärast seda kui Osmani impeerium käivitas 1830. aastail Euroopa riikide eeskujul reformipoliitika, hakkasid alates 1860. a Püha maa vastu suuremat huvi tundma Suurbritannia ja Venemaa, hiljem ka Saksamaa. Ristiusu

²⁰Edgar Kant. Linnad ja maastikud. Koostanud Ott Kurs. (Eesti mõttelugu 28.) Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 80–136.

²¹Stieler Hand-Atlas. 100 Karten in Kupferstich mit 162 Nebenkarten. 1906. Alphabetisches Namenverzeichnis. Gotha: Justus Perthes, 1906. Nachdruck 2011 by Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, nr 60.

pühade paikade kaitsmise ettekäändel avasid Suurbritannia, Prantsusmaa, Austria-Ungari ja Venemaa Jeruusalemmas oma konsulaadid. Ehitati kirikuid, kloostrid ja võõrastemaju palverändureile. Jeruusalemmast sai sionismi tekkides 19. sajandi lõpul juudi rahvuslik keskus. Juutide ümberasumist sinna soodustasid nende sünnimaad, sest juudid säilitasid lähtema kodakondsuse. Püha maa ülejäänud alad jäid aga tühjaks ja kõledaks.²² Varem elasid Jeruusalemmas arabiakeelsed sefardi juudid, kuid alates 1830. aastaist lisandusid neile jidišt kõnelevad sisserändajad Vene impeeriumist ning uued sefardi juudid.²³

Püha maa kohta hakati üha sagedamini kasutama nimetust Palestiina, kusjuures selle maismaapiirid olid kaunis ebamäärased, kulgedes põhjas Vahemerest Hermoni mäe lõunajalamile, idas Süüria ja Araabia ning lõunas Siinai kõrbe kaudu taas Vahemereni.²⁴

Palestiinasse hakati tegema investeringuid: 1892. a käivitus raudteeliiklus, suuremate keskuste vahel toimus telegraaf. Palestiinasse rändas muhamedlaste kõrval ka kristlasi, kelle osatähtsus kogurahvastikust moodustas lõpuks 10%. Elanike üldarv kasvas 1860. a 370 000-lt 470 000-ni 1880. a.²⁵ Araablase juurdevool Palestiinasse jätkus ka pärast seda. Kuid oma esivanemate maale hakkas koonduma ka juute.²⁶ Neid rändas sinna juba enne juutide rahvusliku liikumise ehk sionismi teket. Sionismi eesmärk oli hajalas ehk diasporaas elavate juutide koondumine esivanemate maale ning seal oma riigi rajamine ja heebrea keele taaselustamine. Sionismi poliitilised alused sõnastas assimileerunud Viini juut, ajakirjanik Theodor Herzl (1860–1904) oma 1896. a ilmunud raamatus *Der Judenstaat*.

Kui tänapäeval mõistetakse palestiinlaste all Palestiina araablasi, siis tollal kutsuti palestiinlasiks oma vanal kodumaal elanud juute.²⁷ Neid tunti ka Palestiina juutidena. Praeguseid araablasist palestiinlasi kutsuti 20. sajandi

²²Elhonen Saks, Touri Saks. Püha maa teelahkmed. Tallinn: Argo 2005.

²³Simon Sebag Montefiore. Jeruusalemm: Biograafia. Inglise keelest tõlkinud Aldo Randmaa. Tallinn: Varrak, 2011, lk 320–321.

²⁴Palästina. — Brockhaus' Konversations-Lexikon. Zwölfter Band. Leipzig—Berlin—Wien: F. A. Brockhaus, 1903, lk 820.

²⁵Kemal Abdulfattah, Horst Kopp. Von der Konfrontation zur Kooperation: Palästinas Landkarte ändert sich. — Geographische Rundschau 48, 1996, lk 575–581.

²⁶Ernst Struck. Konflikte, Konfrontationen und Kooperation im östlichen Mittelmeerraum. — *Ibid.*, lk 548–555.

²⁷Golda Meir. My Life. London: Futura Publications Limited, 1976, lk 39–40. Golda Meir. Minu elu. Inglise keelest tõlkinud Hillar Taliste. Tallinn: Olion, 2002, lk 51–53.

esimesel poolel Palestiina araablasiks.²⁸ Baselis 1897. a toimunud esimese sionistliku kongressi ajal elas Palestiinas umbes 400 000 araablast ning vaid 50 000 juuti.²⁹ Et sionismi eesmärk oli kaitsta juudi rahvast nii füüsilise hävitamise ja tagakiusamise kui ka assimilatsiooni ja killustumise eest, oli sionismil lisaks juutidele tollal ja veel hulga hiljemgi palju pooldajaid ka teiste rahvaste edumeelse haritlaskonna hulgas.³⁰ Juutide põhilised ränded algkodumaale toimusid mitme laine ehk *aliya*’na. Algselt tähendas *aliya* (ka *aliyah*) kõrgemale — Jeruusalemma pühale mäele tõusmist.³¹

Esimene *aliya* toimus ajavahemikul 1882–1903 ning oli seotud juutide tagakiusamise ja pogrommidega Venemaal. Pogrommide eest pageti Venemaalt põhiliselt küll USAsse, kuhu saabus 20. sajandi algul üle 1,2 miljoni juudi.³² Palestiinasse saabus neid vaid 20 000–30 000.³³ 31. juulil 1882 jõudis Palestiinasse nende esimene rühm ja rajas Gedera asunduse 3300 dunami (1 dunam on 1000 m²) suurusel alal, mis oli ostetud juudi soost paruni Edmond de Rotschildi (1845–1934) rahaga üheksa miili Jaffast kagu pool asunud araablase Qatra külalt. Rišon Le Tsjon’i (*Siioni Esimene*) asundusest arenes Rišoni linn esimese heebreakeelse lasteaia ja algkooliga. Majanduse aluseks sai viinamarjaistandus ja veini tootmine.³⁴

Tollane Palestiinana tuntuks saanud Osmani impeeriumi Jeruusalemma sandžakk³⁵ oli vaesuses virelev ja hõredasti asustatud päramaa.³⁶ Sionistid lootsid, et tegusate juutide sisserännule järgnevas arendustegevuses saavad sellest kasu ka araablased. Juudi asunduste rajamist toetas tuntud rahamees Edmond Benjamin James de Rothschild.

Teine *aliya* algas 1904. aastal. Palestiina Galilea maakonnas rajati juunis 1908. a Kinnereti asundus, kus 1910. aastal moodustati Deganja (‘rukki-lill’) kibuts ehk põllumajandusühistu. Seal leidis endale 1908. aastal kodu Ukrainast pärit Šmuel Dajan (1891–1968), tulevase Iisraeli kindrali ja po-

²⁸S. S. Montefiore 2011, lk 543.

²⁹Ahron Bregman. A History of Israel. London: Palgrave Macmillan, 2003, lk 7.

³⁰Colin Shindler. Iisraeli riigi ajalugu. Inglise keelest tõlkinud Krista Mits ja Karel Zova. Tallinn: Valgus, 2011, lk 21.

³¹S. S. Montefiore 2011, lk 472.

³²C. Shindler 2011, lk 29.

³³Галина. С. Никитина. Государство Израиль: Особенности экономического и политического развития. Москва: Наука, 1968, lk 211.

³⁴C. Shindler 2011, lk 28. A. Bregman 2008, lk 8–9.

³⁵Sandžakk — Türgi haldusüksus.

³⁶S. S. Montefiore 2011, lk 486.

liitiku Moše Dajani (1915–1981) isa. Aastaks 1914 oli Deganja-sarnaseid ühistuid Palestiinas juba 14. Kõik nad paiknesid hõreda araabia elanikkonna naabruses. Vahepeal oli taastatud heebrea keel, mille kõnelemine oli ammu ununenud, ning oktoobris 1913 moodustati Haifas Saksamaa juutide rahastatud *Technion* e tehnoloogia instituut.³⁷ Palestiina juute laastasid malaaria jt haigused, araablaste juhid olid hakanud seadma piiranguid siserändajaile ning kohalikud võimud asusid neid välja saatma. Tekkis veriseid kokkupõrkeid araablastega, kes paljudes kohtades (Nablus, Tulkarm, Kalkilya) polnud juute näinud juba sajandeid ning pidasid neid võõraiks sissetungijaiks. Araablasi häiris veel sisserännanud haritud juutide, sh inseneride hulk. Selles laines saabunute hulgas oli tulevase Iisraeli riigi kolm esimest peaministrit: David Ben-Gurion (algelt David Grün, 1886–1973), Moše Šarett (Moisei Šertok, 1894–1965) ja Levi Eškol (Lev Školnik, 1895–1969), teine president Jitshak Ben-Tsvi (Jitshak Šimši, 1884–1963), Knesseti esimene esimees Josef Sprinzak (1885–1959) jt tulevased juhid.³⁸ Kokku saabus aastail 1904–1914 35 000–40 000 inimest, valdavalt Venemaalt.³⁹

1914. a puhkenud Esimeses maailmasõjas himustasid inglased endale Palestiinat ja teisigi Osmani impeeriumi valdusi. 2. novembril 1917 avaldas Briti välisminister Arthur James Balfour (1848–1930) 68 sõnast koosneva deklaratsiooni, millega Suurbritannia kohustus pärast maa hõivamist türklasilt kaasa aitama juudi rahvale kodu loomisele Palestiinas. Balfouri sellist otsust Palestiina kasuks oli tugevasti mõjutanud tema kohtumine 1906. aastal Chaim Azriel Weizmanni (1874–1952), hilisema (alates 1920) Briti juutide juhi ja Manchesteri ülikooli tuntud biokeemia professori ning Iisraeli esimese presidendiga, kes oli Balfourile selgitanud, et inglaste poolt juutidele 1902. a pakutud Uganda ei sobi ning neile on vaja just Palestiinat. “Meil oli Jeruusalemm, kui London oli ikka veel soo,” oli Weizmann jutuajamise käigus märkinud.⁴⁰ Palju juute, sh David Ben-Gurion astus vabatahtlikena Briti armeesse. Kevadeks 1918 olid inglased Palestiina vallutanud ning asusid seda valitsema.

Professor Weizmann oli väga hea diplomaat. Ta oli naljatanud, et “juudi riik ilma ülikoolita on nagu Monaco ilma kasiinota”, ning laskis ennast 24. juulil 1918 Jeruusalemma vallutanud Briti kindralil, hilisemal feldmars-

³⁷ A. Bregman 2008, lk 12–13.

³⁸ *Ibid.*, lk 10.

³⁹ Г. С. НИКИТИНА 1968, lk 211.

⁴⁰ A. Bregman 2008, lk 17.

salil Edmund Allenby (1861–1936) sõidutada Skopuse mäele (ingl *Mount Scopus*, heebrea הר הצופים, *Har HaTsofim*), kus pani koos mufti, anglikaani piiskopi ning kahe ülemrabiga paika Heebrea ülikooli nurgakivid.⁴¹

Levanti alad jaotati Prantsuse ja Briti impeeriumi vahel nii, et esimene omandas Süüria ja teine Palestiina. “Jaga ja valitse” põhimõtet teostades jaotasid nii prantslased kui ka inglased Rahvasteliidult saadud mandaat-territooriumid omakorda kaheks, vastavalt Liibanoniks ja Süüriaks ning Palestiinaks ja Transjordaaniaks.

1921 toimus Palestiina esimene jagamine sellisel, et Jordani jõest idas asuvast maast moodustati Transjordaania territoorium, mille valitsejaks sai kuningas Abdullah,⁴² kelle aga araablased ise kolmkümmend aastat hiljem tapsid. Transjordaaniasse juudi asunikke ei lastud. Samas hakati piirama juutide sisserändu ka Jordani jõest ja Surnumerest läände jäävale Palestiina mandaatalale. Piiranguist hoolimata sisseränd ikkagi jätkus, kuid mitte soovitud ulatuses.

Kolmas *alija* toimus aastail 1919–1923, mil Briti Palestiina mandaatalale saabus 26 900 juuti, nende hulgas 1921. a oma perekonnaga ka Iisraeli tulevane töö-, välis- ja peaminister Golda Meir (tollal Meyerson, 1898–1978). Neljas *alija* leidis aset aastail 1924–1926. Juutide rajatud Tel Avivis elas juba 40 000 inimest.⁴³ Pärast seda juutide sisseränd araablase vaenu-tegevuse ja araablase kartnud inglase vastuseisu tõttu peaaegu katkes. Osa varem saabunuist lahkus, nii et juutide üldarv Palestiinas hoopis vähenes. Palestiina araablasi elanike arv aga oli kahekordistunud

sestpeale, kui juudid hakkasid sinna oma asundusi rajama. Olin ise näinud, kui kiiresti kasvas araabia elanikkond alates ajast, kui mina sinna esimest korda tulin. Lisaks sellele, et Palestiina araablase elatustase oli hulga kõrgem kui nende suguvendadel ükskõik kus Lähis-Idas, rändas uutest võimalustest meelitatud araablasi kõigi nende aastate vältel massiliselt sisse Süüriast ja teistest naabermaadest.

Sellised on ühe juudi tähelepanekud tollasest Palestiinast.⁴⁴

Seoses antisemitismi tugevnemisega Euroopas ja natside võimuletulekuga Saksamaal arenes aastail 1932–1939 välja viies *alija*, mille jooksul

⁴¹S. S. Montefiore 2011, lk 537.

⁴²C. Shindler 2011, lk 374.

⁴³A. Bregman 2008, lk 20, 23

⁴⁴G. Meir 2002, lk 149–150.

saabus Palestiinasse 175 000 juuti,⁴⁵ kusjuures 1933. a tuli neid 37 000 ja 1934. a 45 000.⁴⁶ Aeg oli väga karm ka Palestiinas, kus 1936. a algas kolm aastat kestnud araablase vägivald. Jeruusalemma mufti juhtimisel hakkasid araablased ründama nii juute kui inglasi. Vägivald pöördus ka mõõdukate araablase vastu. Juudi organisatsioonid püüdsid teha koostööd Briti mandaatvõimudega.⁴⁷ Samas aga ei lubatud juutidel moodustada rahvuslikke omakaitseüksusi.

Märatsemised algasid aprillis 1936. Suvel ei olnud juutidel enam ohutu ühest linnast teise reisida. Iga kord, kui pidin minema Tel Avivist Jeruusalemma koosolekule — mida tuli sageli ette —, suudlesin ma lapsi hommikul hüvastijätku, teades, et vahest ei jõuagi ma enam mitte kunagi koju tagasi, et minu bussi võidakse varitseda, mõni araabia snaipeer võib mind Jeruusalemma sisenemisel maha lasta või pillub jõuk araablasi mind Tel Avivi lähistel kividega surnuks.⁴⁸

1936. aasta novembris olukorra uurimiseks kohale tulnud lord William Robert Wellesley Peel (1867–1937) käis Palestiinas ringi ning pärast naasmist kodumaale esitas 1937. aasta juulis 404-leheküljese aruande, milles tegi ettepaneku moodustada Palestiinas araabia ja juudi riik, kusjuures juutidele oli määratud vaid 1/5 Palestiinast: rannikuriba ja Galilea maakond. Araablased lükkasid selle kohe tagasi, sest nad ei tahtnud juutidele anda Palestiinast tolligi. Vaid Transjordaania kuningas Abdullah oli asjast huvitatud,⁴⁹ sest lootis niimoodi oma riigi valdusi laiendada. Juudid hakkasid asja arutama, kuid Zürichis 1937. a augustis toimunud 20. sionistide kongress lükkas hääletamisel ettepaneku tagasi,⁵⁰ kusjuures Peeli ettepaneku poolt oli 160 ja vastu 299 häält.⁵¹

Tegelikult rändas kahe maailmasõja vahelisel ajal Palestiinasse araablasi rohkem kui juute. Palestiinas kasvas araablase arv kaks korda kiiremini kui Süürias ja Liibanonis. Aastail 1919–1938 oli Palestiina araabia elanikkond

⁴⁵A. Bregman 2008, lk 26.

⁴⁶S. S. Montefiore 2011, lk 552.

⁴⁷Moshe Dayan. *Story of My Life*. New York: William Morrow and Company, INC, 1976, lk 40. Moshe Dayan. *Die Geschichte meines Lebens*. Aus dem Englischen übertragen von George T. Czuczka. Wien—München—Zürich: Verlag Fritz Molden, 1976, lk 32.

⁴⁸G. Meir 2002, lk 148.

⁴⁹S. S. Montefiore 2011, lk 563.

⁵⁰A. Bregman 2008, lk 30.

⁵¹Elhonen Saks, Touri Saks. *Püha maa Iisrael*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, Aviv, 1998, lk 116.

kasvanud 419 000 ning juutide arv 343 000 inimese võrra.⁵² Seejuures oli juutidel võimaldatud Palestiinas osta maakasutuse seisukohalt vaid väärtusetuid liivikuid, soostikke ja uudismaid. Kuid ka neil oskasid nad hakata kasvatama apelsine. Araablase ja juutide vahekorra reguleerimiseks tahtsid inglased korraldada 1938. aastal Londonis nõupidamise, kuid araablased keeldusid juutidega sama laua taha istumast.⁵³

Euroopast oluks võimalus palju juute Palestiinasse tuua, sest natsidel puudus tollal veel nende kohta “lõpplahenduse” (*Endlösung*) ehk likvideerimise plaan. Seda hakati jõuliselt rakendada alles Saksa idasõjakäigu ajal. Lõpplahendus tähendas teatavasti kuue miljoni Euroopa juudi füüsilist hävitamist. Inglased kuulutasid välja Palestiina mereblokaadi ning nende sõjalaevad pidasid merel põgenikke vedavad laevad kinni. Palestiina juudid rajasid oma kaitsejõudude põrandaaluse eelkäija Hagana, kuhu kuulus 25 000 meest ja 5000 naist.⁵⁴

Kus iganes ja millal iganes võimalik, kaitsesid juudid end rünnaku eest, kuid Hagana ei võtnud ette mitte ühtki kättemaksuaktsiooni nende kolme aasta kestel, mil Palestiinas vältasid “rahutused”, nagu britid eelistasid pehmet öelda.⁵⁵

Kuigi Hagana aitas Briti võime terrorismivastases võitluses, ei osanud inglased seda hinnata ning jälitasid Hagana liikmeid. Nii tuli Moše Dajaniil ajavahemik oktoobrist 1939 veebruarini 1941 veeta Acre (Akko) vanglas, kust ta pärast vabanemist lülitati koos teiste juutidega Briti sõjajõudude koosseisu.⁵⁶ Võideldes 1941. a Süürias koos Austraalia üksustega Natsi-Saksamaa liitlase Vichy Prantsuse vägede vastu, kaotas Dajan vasaku silma.

Suurte raskustega õnnestus Teise maailmasõja ajal Euroopast Palestiinasse põgeneda umbes 92 000 inimesel.⁵⁷

⁵²S. S. Montefiore 2011, lk 555.

⁵³Леонид Млечин. Иосиф Сталин — создатель Израиля. Москва: Эксмо, Якуза, 2006, lk 65–67.

⁵⁴E. Saks, T. Saks 1998, lk 121.

⁵⁵G. Meir 2002, lk 149.

⁵⁶M. Dayan 1976, lk 39–58.

⁵⁷Г. С. Никитина 1968, lk 211.

Püüdlustest juudiriigi poole eesti ajakirjanduses (1920–1949)

Palestiina kajastamine Eestis (1920–1939)

1920. ja 1930. aastate Palestiinast kirjutati Eestis nii raamatuis kui ajakirjanduses.

Tartu gümnaasiumiõpetaja, eesti sõnaraamatute, saksa kirjanduslugude ja koolidele mugandatud saksaakeelse lugemisvara autor Elisabeth Selli (1874–19??) avaldatud väikesest reisiraamatust selgub, et erirong läbis Jaffa ja Jeruusalemma vahemaa kolme tunniga. Saksa, inglise ja juudi asulais märkas ta ilusaid maju, puhtaid hoove, suuri hästi hooldatud ja niisutatud aedu ning ulatuslikke suurte viinapuudega istandusi, mida ta kusagil Euroopas polnud näinud. Kõike oli tehtud hoole ja armastusega. Sisemaa poole liikudes kadusid meeldivad vaated ning asendusid alguses puudeta, lageda lamba- ja kitsekarjamaaga ning seejärel Juudamaa kuiva mägimaastikuga. Jeruusalemmas majutus ta Jaffa värava läheduses asunud mugavas Allenby võõrastemajas.⁵⁸ Ülestõusmis- ja jõulupühade puhul ilmus temalt ka eestikeelseid kirjeldusi, nt “Jeruusalemm” (PM 11.04.1936) ja “Betlemas. Matkamuljeid pühalinnast” (PM 24.12.1936). Veel Saksa okupatsiooni ajalgi avaldas ta kirjeldused “Ülestõusmispühad Kristuse haul” (PM 04.04.1942) ja “Jaffast Kairosse” (PM 17.07.1942).

Pühast maast ja käigust Petelmma on pisut kirjutatud ka teoses *Maailma maad ja rahvad*.

Ja reedeõhtuti, kui algab sabbat, nutavad juudid Iisraeli saatust Nutumüüri ääres. Reedest päeva peavad ka muhameedlased oma nädalapühaks. Siis ei pääse ristiusulised templisse, vaid peame ühes juutidega peatuma väljaspool templimüüri.⁵⁹

Eestist oli asunud Palestiinasse elama hulk juute, suures osas Tel Avivi, kus toimis ka Eesti konsulaat. Paljudel Narvast, Tartust ja Tallinnast pärit juutidel oli kõrgharidus, kusjuures osa neist (17) kuulus korporatsiooni Hasmonea. Kuigi Tartu ülikooli diplomit Palestiinas hinnati, töötas Eestist

⁵⁸Elisabeth Sell. Von Genua nach Jerusalem und Kairo. Tartu: Verlag von Elisabeth Sell, 1929, lk 22–24.

⁵⁹August Tammekann, Edgar Kant (toimetajad). Maailma maad ja rahvad. Tänapäeva maailm sõnas ja pildis II. Tartu: Loodus 1932, lk 1172–1176.

sinna läinud kõrgharidusega inimesi ka sellistel elualadel, kus kõrgharidust polnud nõutud. Kokkusaamistel rääkisid Eestist pärit juudid omavahel enamasti eesti keeles ning mõnikord laulsid ka eesti laule. Mõnel oli tellitud ajaleht *Postimees*, mida anti siis teistelegi lugeda. Erinevalt Lätist ja Leedust pärit juutidest, ei saanud Eestist sisserännanud osta endise kodumaa toitu ja valget viina. Araablastist tavainimestega saadi läbi normaalselt, kuid suurmaaomanikud ja vaimulikud ässitasid rahvamasse juutide vastu üles. Araablasted ise eelistasid käia aga juudi arstide juures, sest need pidasid lugu puhtusest ning nende ravimeetodid andsid paremaid tulemusi. Artiklis kirjutati veel soode ülesharimisest ning sellestki, et mitme tegevusala parimad asjatundjad olid pärit Saksamaalt, kus juutide elu oli natside ajal läinud väga kibedaks (PM 08.03.1936).

1936. aastal oli juutidel kindel usk Palestiina ülesehitamisse (PM 08.03.1936), kuid peagi tulid teated alarmiseisundist (PM 20.04.1936), üldstreigist (PM 23.04.1936), seejärel plahvatuslikust meeleolust (PM 21.05.1936), mässust (PM 27.05.1936) ning siis tõelisest sõjast Palestiinas (PM 09.06.1936). Põhjalikumalt valgustas Palestiina olukorda *Postimehe* kaastöeline Jüri Adila (1913–1994). Juba Türgi impeeriumi päevil olid juudid teinud meeleheitlikke pingutusi soiste ja mägiste alade muutmisel viljakandvaks maaks ning olid saavutanud selles suurt edu. Araablaste juhtidel oli juutide vihkamine sünnipärane, nad olid agressiivsed ning tegid kõik, et hävitada juutide rajatud tsitruste istandusi. Palestiina polnud kunagi õnnelik maa. Kõik sinna peatuma jäänud rahvad ja usundid olid pidanud palju kannatama. Eriti kehtis see juutide puhul, sest isegi Piibli järgi polnud neil kusaagil rahu ega ulualust. Sellise, endise politseivägede ülema Joseph Broadhursti kirja pandud üldistusega, lõpetas oma artikli “Kääriv Palestiina” Jüri Adila (PM 11.06.1936). Ajalehtedes, sageli esileheküljel, avaldati selliseid teateid nagu “Araablaste ja juutide sõda” (PM 29.06.1936), “Araablaste võitlus lennuväe vastu” (PM 29.06.1936), “Sõda Kesk-Palestiinas” (PM 08.07.1936), “Suurlahing Palestiinas” (PM 29.07.1936), “Palestiinas kasvab terror” (PM 12.08.1936), “Sissisõda Palestiinas” (PM 23.08.1936) jms.

Et **1937.** aastal avaldati palju uudiseid Hispaania kodusõjast, võitlusist Jaapani-Hiina rindeil ning kohtuprotsessidest Nõukogude Venemaal, kus mõisteti massiliselt surma ka vanu, valdavalt juudi soost bolševikke, ilmus Palestiina kohta vähem teateid. Ometigi kirjutati Palestiina jagamise kavast (PM 03.04.1937), araablaste komitee laialisaatmisest ja juutide vahistami-

sest (PM 02.10.1937), Iraagi protestist Palestiina asjus (PM 08.10.1937), rahutuste suurenemisest Palestiinas (PM 17.10.1937), mässajate karistamisest (PM 19.10.1937), vägivallast Jeruusalemmas (PM 27.10.1937) ja terrorist kogu Palestiinas (PM 05.11.1937).

Aasta **1938** algas kirjutisega “Kogu Palestiinas võideldakse”. Raske olukord oli Hebronis, kusjuures Jeruusalemma-Hebroni maantee kuulus Palestiina ohtlikemate hulka (PM 06.01.1938). Lähis-Ida tutvustavas kirjutiste sarjas viimasena ilmunud “Palestiina praegune tänavapilt” anti teada, et seal toimus keskmiselt 10 tapmiskatset ehk atentaati nädalas.

Siin ja seal tulistatakse juudi omnibusse. See aga ei takista neid täpselt välja sõitmast ja tungil täis olemast. Öeldakse, et olevat kardetav pärast päikeseloojangut välja minna. Kuid elu öösel ei lakka; vastuoksa: kinod, viini kohvikud ja kabareed on rahvast alati täis. Koju minnes piilutakse kartlikult ringi. Pole ju mugav tunne mööduda pimedatest ehitusplatsidest või läbida süngeid kõrvaltänavaid. Kuid elu läheb edasi.

Jeruusalemma tänavail võis kuulda paljusid keeli, kuid domineeris saksa keel, sest enamik juute oli pärit Saksamaalt (ja Austriast). Kohvikuomanikud olid pärit Viinist, arstid, advokaadid ja arhitektid Saksamaalt. Idamaade juudid olid eeskätt kaupmehed. Paljud olid aga endisest kutsesest loobunud ja hakanud maaharijajaks. Palestiinas tundsid juudid end kodus olevaina. Nad olid oma maa viinud “jõukusele ja tsivilisatsioonile”. Neil olid “suurepäraselt haritud põllud, toredad hooned, oma sotsiaal-sisseseaded”. Ka laste suremus oli juutidel väike. Kolonelleitnandist autor Ch. Gigantes kirjutas:

Nende asulad on imeteldavad. Tutvusin hambaarstist karjusega, kohtasin müüjat-viinamarjakogujat ja nägin õpetajat kündmas. [- -] Kui võrrelda eilset Palestiinat tänasega, ei saa teisiti, kui pead juutide sealset tööd imetlema.

Pärast 1. maailmasõda olid juudid arendanud välja moodsa Tel Avivi linna ning rajanud Palestiinasse 180 küla (PM 01.03.1938).

Artiklis “Kolm lubadust — kolm pettumust” toodi esile see, et töötatud maa oli kõige enam ära lubatud maa. Briti valitsus oli lubanud Palestiina oktoobris 1915 araablastele Suur-Araabia riigi osaks, mais 1916 prantslastele Väike-Aasia ja Egiptuse vahele õitsva riigi rajamiseks ning novembris 1917 juutidele rahvusliku kodu rajamiseks, kuid neljandal korral kinkisid selle iseendale (PM 14.08.1938).

Hiljem selgitati ajalehes Palestiina ja juutide probleemi veel täpsemaltki (PM 20.08.1938; 05.09.1938; 19.09.1938), kirjeldati araablase vägivalla laienemist Palestiinas (PM 10.10.1938; 19.10.1938; 20.10.1938; 21.10.1938; 22.10.1938; 02.11.1938; 08.11.1938; 09.11.1938; 30.11.1938; 15.12.1938; 24.12.1938), araabia juhtide jõudemonstratsiooni mujal (PM 18.11.1938; 08.12.1938; 09.12.1938) ning vägivalla laienemist juutide vastu Saksamaal jt Euroopa riikides (PM 29.10.1938; 30.10.1938; 11.11.1938; 12.11.1938; 14.11.1938; 17.11.1938; 19.11.1938; 24.11.1938; 24.12.1938; 30.12.1938).

1938. a augustist oktoobrini Palestiinas viibinud *Päevalehe* (PL) ajakirjanik Evald Jalak (1903–1974) saatis Eestisse umbes 50 reisikirja. Ühes neist — “Mägedes terroristide juures” — on juttu sellest, kuidas autoril õnnestus ühelt araabia terroristilt küsida prantsuse keeles, millised nõudmised on neil juutide vastu. Vastus kõlas nii:

Mitte mingisuguseid nõudmisi. Ainult mingi nädal minema meie maalt. Kõik teised maad ajavad neid välja, meile aga tuuakse sisse...!

Edasi lubati jätkata terrorismi kuni juutide lahkumiseni (PL 19.08.1938). Oktoobris jutustas ajakirjanik Jalak veresaunast Tiberias:

Praegu suitsevad linnas veel nende majade varemed, mis põletati maha araablase poolt. Enne süütamist tapsid araablased nende elanikud, kelles olid naised, lapsed ja raugad, löigates neil kõhud lõhki. Inglise sõdurid lammutavad nüüd varemeid ja toovad nende alt välja moonutatud laipu (PL 18.10.1938).

Vägivald jätkus ka **1939.** aastal. Araablased purustasid õlijuhtmeid ja süütasid väljavoolanud nafta põlema. Seišelli saarestiku [vangilaagrist] vabanenud ja Kairosse saabunud araablase juhid nõudsid juutide sissetõukamise lõpetamist jms (PM 03.01.1939). Hebroni piirkonnas ja Haifas toimus uusi terroriakte (PM 12.01.1939). Kairos koos olnud araabia riikide delegatsioonid nõudsid enne Londoni konverentsile sõitmist Palestiinale autonoomia andmist ja maksimaalselt vaid viieks aastaks Briti mandaadi säilitamist (PM 20.01.1939). 29. jaanuaril saabusid Londoni araablase delegatsioonid Egiptusest, Palestiinast, Iraagist, Saudi Araabiast ja Jeemenist (PM 30.01.1939). Briti valitsus esitas Palestiinale viieks aastaks kava araablase enamusega seadusandvaks nõukoguks, kus ka juutidel oleks kindlad tagatised, kuid nende sissetõukamine pidi iga aastaga vähenema (PM 26.02.1939; PM 28.02.1939). Pärast araablase sooviva otsuse teatavaks tegemist

lökkasid juudid selle tagasi ning korraldasid meeleavaldusi Haifas, Jaffas ja Tulkaremis, kusjuures Haifas toimus ka pommiplahvatusi (PM 01.03.1939). Pärast seda, kui Briti võimud ei lubanud maale 4000 juudi sisseandajat ja panid 180 maabunut karantiini, saatsid juudid protestikirja Palestiina ülemkomissarile. Samal ajal alustasid streiki Jeruusalemma vanalinna araablased (PM 25.04.1939). Olemaks valmis uuteks vägivaldpuhanguiks, tõid Briti võimud Karmeli mäele õhutõrjesuurtükid ning hakkasid rajama kasarmuid Haifas, Sarafandis ja Jeruusalemmas (PM 02.05.1939). Vägivaldal esines ka Naatsaretis.

2. mail 1939 saabus Tallinna rahvusvahelise juutkonna üks autoriteete Vladimir Jabotinsky (Ze'ev Žabotinski, 1880–1940), tegemaks eeltööd Euroopa juutide esinduskogu moodustamiseks ning juudi noorsoo registreerimiseks, et vajadusel moodustada Palestiina juudiriigi armee. Jabotinsky järgi oli Euroopas, välja arvatud Eestis ja Soomes, “juudiküsimus praegu eriti pinev”. Saksamaalt ja Austriast oli põgenenud 150 000 juuti, peamiselt Prantsusmaale, Inglismaale ja Hollandisse. Sama saatus võis tema arvates tabada lähemal ajal 5,6 miljonit juuti. Need kõik võiks aga asustada umbes 100 000 km² maa-alale kahel pool Jordani jõge, kus tollal elas vähe inimesi.

Palestiina võib V. Jabotinsky arvates intensiivse maaharimise ja elujõulise tööstuse tekkimise korral vastu võtta miljoneid inimesi.

Jabotinsky saabus Tallinna Helsingist ning suundus Läti ja Leedu kaudu edasi Poola, kavatsedes külastada 30 riiki (PM 03.05.1939). Maailmas murti pead, miks NSV Liidu osav välisasjade komissar Litvinov asendati Molotoviga — artiklis küll ei viidatud Litvinovi juudi päritolule (PM 05.05.1939). Samal ajal vangistati Palestiinas mässajaid (PM 09.05.1939). Käärimist oli esinenud ka Transjordanis, kuhu saadeti Egiptusest 5000 Briti sõdurit (PM 11.05.1939).

Briti nn valges raamatus nähti ette moodustada 10 aasta jooksul Palestiinast iseseisev riik, kusjuures lähema viie aasta jooksul pidi juudi sisseandajate arv piirduma 75 000-ga ning neile tehti kitsendusi maa ostmiseks. Pärast korra jaluleseadmist kavatseti moodustada valitsusorganid, mille koosseis oleks vastavuses juutide ja araablase arvuga Palestiinas. Varssavis olnud Jabotinsky lükkas valge raamatu tagasi ja teatas:

Ameerika ja Euroopa juudid võivad kohe koostada 1 miljoni mehelise armee, kes ei osutaks vastupanu mitte inglastele, vaid see oleks suunatud Palestiinasse araablase vastu.

18. mail pidi aga Palestiinas algama juutide 10-päevane streik (PM 18.05.1939). 17. mai õhtul avaldatud Briti valgest raamatust selgus, et viie aasta pärast lõpetatakse juutide sisseränd ning seejärel rajatav Palestiina riik on lepinguvahekorras Suurbritanniaga. Kaherahvuselises riigis pidi säilima araablaste ülekaal. Kohe puhkesid juutide meeleavaldused Tel Avivis ja Jeruusalemmas. Tehnikaülikooli juures põletati sümboolne valge raamat hüüete “Elagu Balfouri deklaratsioon!” saatel. Protestiti ka Egiptuses, Saudi Araabias ja Iraagis, kus sooviti näha Palestiinas vaid Arabia riiki. Juudid hakkasid loobuma Briti aumärkidest ja tagastasid need ülemkomissari kaudu riigipeale. Juunis hakkasid juudid ründama araablasti, kes sellele kohe vastasid, rünnates lisaks ka Briti sõjaväelasi: Samarias ja Hebroni piirkonnas sai juuni lõpus surma 25 Briti sõdurit. Juulis suleti kõik juutide löbustusasutused. (PM 19.05.1939; PM 23.05.1939; PM 24.05.1939; PM 03.06.1939; PM 12.06.1939; PM 20.06.1939; PM 29.06.1939; PM 05.07.1939.)

Briti alamkojas vaidlesid “vastasrinna” esindajad vastu valitsuse valge raamatu poliitikale, pidades seda raskeks hoobiks juutide püüdlusile ja et see tähendab “juudi rahvale antud lubaduste murdmist”. Selgus ka, et 1. aprillist kuni 24. maini oli Palestiinasse “seadusevastaselt” rännanud 1300, kinni oli peetud 3500 ning “tabamatult üle piiri läinud 500–1000 sisserändajat”. Veel “4000 niisugust sisserändajat on laevadel teel Palestiinasse,” väitis asumaade sekretär Malcolm MacDonald. 45% illegaalseist sisserändajaist oli pärit Poolast ja Rumeeniast. Neile olid ülevedajad soovitanud “visata oma isikut tõendavad paberid üle parda” (PM 21.07.1939). Seoses sellega, et Suessi kanali ettevõttes oli juhtiv osa prantslastel, kavatsesid inglased Palestiina-Egiptuse piirile ehitada teise, 230 km pikkuse ja kuni 100 m laiuse kanali (PM 26.07.1939). Augusti alguses toimus kokkupõrkeid araablaste ja Briti vägede vahel Jeruusalemmas, Hebronis jm, misjärel teatati pinevuse lõdvenemisest ja valitsuse soovist “täiendada Valget raamatut selgitava lisandiga” (PM 03.08.1939; PM 05.08.1939). Inglased hakkasid ette valmistama uut kava, milles “olevat ette nähtud Palestiina jagamine 6 ringkonda. Jeruusalemma ringkond saaks oma juhiks kristlase, Haifa ja Lidda ringkondade jaoks olevat ette nähtud juudid, ülejäänud 3 ringkonna jaoks aga muhameedlasist komissarid”. Kogu Palestiina jaoks “loodaks 5 keskministeeriumi, nimelt tervishoiu-, avalikkude tööde, haridus-, põllumajandus-, posti- ja telegraafiministeerium” ning veel pühapaikade ministeerium. “Kohtuasjandus, politsei, raudteed, rahandus ja tolliasjandus

jääksid üleminekuajaks inglaste kätte.” (PM 07.08.1939) Selle peale aga lasksid araablased Jaffas maha sandarmeeria ülema ning nõudsid maalt välja saadetud suurmufti jt juhtide naasmist, kõigi interneeritute vabastamist, juutide sisserännu keelamist ning araabia bussiliikluse lubamist kogu Palestiinas (PM 11.08.1939).

Sõjaaegseid sõnumeid

1939. aastal algas Teine maailmasõda ja Poola riik likvideeriti. Et Poolas elas palju juute, kavandati koondada kolm miljonit juuti endise Poola idaossa pealinnaga Lublinis (PM 21.10.1939). Samal ajal ründasid relvastatud araablased Nabluse lähedal ja mujal sise-Palestiinas ühendusteid, panid Bersaba (Be'er-Sheva) lähedal põlema kaks juudi asundust.

Juhtivad araablased olevat seletanud, et nüüd on tulnud tund, kus Inglismaa peab otsustama Araabia küsimuse, enne kui muhameedlaste maailm võtab algatuse endale (PM 21.10.1939).

Euroopas muutus juutide olukord järjest halvemaks. Teatati nende õiguste kitsendamisest Rumeenias (PM 21.11.1939). Pärast Vilniuse (poola Wilno) piirkonna vallutamist loovutas NSV Liit selle Leedule. Vilniuse piirkonda kavatseti asustada 100 000 mujal Poolas elanud leedulast, samal ajal kui kõik Leedus asunud valgevenelased ja osa juute kavatseti saata NSV Liiduga liidetud Ida-Poolasse, kuhu neid oli läinud juba sõjategevuse ajal (PM 12.11.1939). Seoses suurte muutustega Vilniuse piirkonna rahvastikus tekkis seal tõsiseid majanduslikke ja kultuurilisi raskusi (PM 14.12.1939). Enne jõulu toimus Jeruusalemmas jälle veriseid kokkupõrkeid juutide ja araablaste vahel (PM 20.12.1939).

1940. aasta alguses Palestiinasse saabunud 600 juuti tabati (PM 10.01.1940). Leedu oli vastu võtnud 40 000 Poola juuti jt põgenikke, kuid pöördus siis USA poole 10 000 ja Skandinaavia riikide poole 1000 Poola põgeniku vastuvõtmiseks (PM 29.01.1940). Leedusse saabunud põgenikel oli keelatud poliitiline ja ajakirjanduslik tegevus (PM 05.02.1940). Pärast Eesti ühendamist NSV Liiduga lehes enam Palestiinast ega juutidest teateid polnud ning 1940. a septembris pandi seisma ka *Postimehe* ilmumine.

1941. aastal alanud Saksamaa idasõjakäigu Eestisse jõudmise järel hakati ajakirjanduses avaldama teateid, mis olid juutide suhtes laimavad ja halvustavad. Siinkirjutaja mäletab, et juutide ja bolševike samastamine jõu-

dis ka Nõukogude Venemaad iseloomustavasse rahvalikesse laulusalmidesse, nt “sääl on juutide võim, politrukide söim” jm. Ajaleht *Postimees* hakkas jälle ilmuma.

Seoses Odessa piiramise algusega kirjutati, et Poolast ja Leedust sisse-rännanute arvel oli Odessa Varssavi ja Lodzi kõrval muutunud Tsaari-Venemaa juudirikkaks linnaks. Ka pogrommid polevat suutnud nende ülevõimu Odessas kõigutada. Väga suur arv Odessa juute olevat juhtivatel kohtadel bolševistlikus riigis (PM 27.08.1941). Odessa vallutati küll alles oktoobris 1941. 1. septembril. 1941. a jõustus Riias määrus, et juudid tähistatakse “alati nähtavate kuueharuliste tähtedega vasakul rinnal ja selja keskel” (PM 11.09.1941). Esitati teateid juudi soost Nõukogude tegelaste kohta. Nii said lugejad teada, et Litvinov, Nõukogude saadik USA-s oli 17. juulil 1876 Bialystoki getos sündinud juut Enoch Finkelstein, kel olnud veel palju muid varjunimesid (PM 06.12.1941).

Aeg-ajalt esines teateid ka Palestiinast. 10. oktoobril olid Saksa lennukid rünnanud Haifa õlipuhastuspiirkonda (PM 11.10.1941). Hitler oli 8. detsembril võtnud vastu Palestiina suurmufti Sayidjain al Hussein, kusjuures jutuajamine olnud “südamlik ja tähendusrikas Araabia maade tulevikule” (PM 09.12.1941). Veel kirjutati juutide osast metallikaubanduses (PM 20.12.1941) jm.

1942. aasta algul seostati omavahel Inglismaad, bolševismi ja juutlust (PM 25.01.1942) ning valgustati araabia juhtide sidemeid teljeriikidega. Roomas käisid Iraagi rahvusliku valitsuse juht ja Jeruusalemma suurmufti Hussein (PM 10.02.1942). Kirjutati ka juutide osalemisest repressioonides Leedus 1940.–1941. aastal (PM 12.02.1942), näidati juute kui Nõukogude Liidu valitsejaid (PM 18.02.1942; PM 20.02.1942; PM 04.03.1942). Ida-alal konfiskeeriti juutide vallas- ja kinnisvarad ning inimesi hakati paigutama getodesse. Riias oli elanud “viimasel ajal terveni 80 000 juuti” (PM 05.03.1942), kuid Soome oli maa ilma juudiküsimuseta. Helsingi ülikooli anatoomia instituudi direktor dr. Niilo Pesonen pidas Königsbergi ülikoolis ettekande “Rassiteaduslike uurimuste uuemaist tulemustest Soomes” (PM 18.03.1942). Itaalias Firenzes oli just avatud juudiuurimise keskus. Karikatuuril pealkirjaga “Ameerikas luuakse juudi armee” kujutati kolme juudi härrasmeest käsi laiutamas:

Jaa, me teep üks armee, meil olep heed politrukid, kuid kust saap see sodur?
(PM 20.03.1942)

Seoses teljeriikidele alguses eduka sõjategevusega Egiptuse suunal kirjutati:

Araablased tervitavad praeguse sõja arengut südamepõhjast, sest see da annab neile ammuigatsetud võimaluse Briti surve maharaputamiseks (PM 14.05.1942).

Seoses “Egiptuse ja Palestiina ohustamisega Rommeli poolt” oli Palestiinas läbi viidud 17–45-aastaste juutide mobilisatsioon (PM 26.06.1942). Samas vaatas Jeruusalemma suurmufti “teljejõududele kui oma liitlastele” (PM 04.07.1942). Austraalia ja Uus-Meremaa juudid hakkasid nõudma juudi armee loomist, kaitsmaks “rahvuskodu Palestiinas” (PM 08.07.1942). Pärast Sevastopoli vallutamist ja kindral Rommeli armee jõudmist El Alameinini korraldasid Jeruusalemma jt Palestiina linnade juudid kaebepäeva ja palvetasid sünagoogides. Nad hakkasid müüma maatükke, nii et ehituskruntide turg oli “sattunud korratusse” ja väärtpaberid langenud. Osa kruntide oli ostnud üles juudi kruntide komitee, kuid ostjaina esinesid ka Briti sõjaväevõimud (PM 21.07.1942). Seoses Saksa vägede pealetungiga Aafrikas ja Lõuna-Venemaal avaldati ajalehes Lähis-Ida ja Kaukaasia õlijuhtmete skeemid ning kirjeldati naftapiirkondi (PM 23.07.1942).

Lähemaist juutide keskusist kirjeldati esmalt Vilniust ja selle ümbrust, kus juudid olid juba getodesse surutud,

et seal seeütle järele mõelda, mida nad tegid ainsa enamluse aasta kestel leedulastele halba kuuesaja-aastase heateo vastukaaluks (PM 24.08.1942).

Anti teateid Riia juutidest, kes olnud varem teinud koostööd bolševikega (PM 9.09.1942).

USAs oli kummitöötlemine usaldatud sõjatööstuse komisjoni juudist presidendile Bernhard Baruchile (PM 15.09.1942). Edasi hurjutati Nõukogude Venemaaga koostöösse asunud Churchilli, kes kunagi oli kirjutanud juutide osast revolutsioonide ja bolševistliku Venemaa (Litvinov, Trotski, Zinovjev, Krassin, Radek) juhtimises (PM 23.09.1942), ning hirmutati inimesi juutide pürgimisega maailmavalitsemisele (PM 13.10.1942). 11. novembril 1942. a hirmutas Roomas inimesi Jeruusalemma suurmufti, kes soovis Inglismaa kaotust ning kutsus üles “araablasi ja muhameedlasi jätkama kangelaslike märtrite eeskujul võitlust kuni araablaste võiduni” (PM 13.11.1942). Teatati ka kokkupõrkeist juutide ja araablaste vahel Põhja-Aafrikas, kusjuures Casablancas oli surma saanud 28 inimest (PM 26.11.1942).

1943. aasta algul teatati, et Tangeris olevat juudid kindral Eisenhowerilt nõudnud oma suuremat esindatust Prantsuse Põhja-Aafrika valitsusorganeis (PM 20.02.1943), Venemaal aga oli juut Kaganovitš saanud liikluse rahvakomissariks (PM 05.03.1943). Maghrebis elas tollal 15 miljonit muhameedlast, 2 miljonit eurooplast ja 500 000 juuti, kuid Alžiiri eeslinnast leitud “dokument F. F.” järgi kavatsevat USA “teha Maghrebist teise juutide maa ja luua sel viisil loomulikud eeldused kogu Aafrika kontinendi totaalseks amerikaniseerimiseks” (PM 13.03.1943). Okupeeritud Pariisis avati 23. märtsil juudiküsimuste instituut (PM 26.03.1943), Inglismaa valitsus aga pooldavat “Palestiinas elavate araablaste ümberasumist Süürias ja Transjordaaniasse” (PM 03.04.1943). Katyni (Katõni) massimõrva süüdlaste otsingul viidati juutidest GPU komissaridele (PM 16.04.1943). Nõukogude Liidust Iraani transporditud 50 000 Poola kodaniku hulgas olnud “40 000 juudi meest” (PM 12.05.1943). Hiljem on selgunud, et nende hulgas oli ka Varssavi ülikooli kasvandik Menahem Begin (1913–1992), kes vabanes GULAGist ja astus Poola armeesse pärast seda, kui Stalin oli 1941. a sõlminud lepingu Poola juhi kindral Sikorskiga.⁶⁰

1943. a lehtede andmeil olnud juutidel Inglise ajakirjanduses suur mõju (PM 21.05.1943), Bulgaarias sündinud juudid pidid kolme päeva jooksul Sofiast lahkuma (PM 30.05.1943). Juudid olevat Roosevelti nõuandjajaks, seadusetegijajaks ja rahamuretsejajaks (PM 04.06.1943), kuid Londoni ja Washingtoni järel kolmandaks juutluse kantsiks olla saanud Moskva (PM 08.06.1943). Teatati, et Alfred Rosenberg pidas juute “maailmaparasiitideks”, Bulgaaria põllutöoministerium võttis juutide maaomanduse oma valdusse (PM 09.06.1943) ning Taškent olevat muutunud uueks Jeruusalemmaks (PM 17.06.1943). Rõhutati, et NSV Liidus sai 1934. aastal GPU juhiks juut Herschel Jagoda (PM 19.06.1943). Edasi esitati teateid araablaste ja juutide vahelisest tulevahetusest Süürias Aleppo juudi linnaosades, kusjuures politsei olevat kaitsnud juute (PM 17.07.1943). Palestiina juudi ajakirjandus olla heaks kiitnud liitlaste rünnaku Roomale, kuid araablastel polevat seda õigustanud (PM 24.07.1943), Ben Gurion taotlevat juutide massilist sisserännet Palestiinasse, kuid araablastel olla valmis sionistide vastu “võitlema täie ägedusega” ning sel eesmärgil “astuma võitluse kogu maailmaga” (PM 31.07.1943). Samal ajal oli Briti maaväes “juudi vabatahtlikke mehi 18 000 ja naisi 2000” (PM 05.08.1943). Teatati sedagi, et

⁶⁰S. S. Montefiore 2011, lk 576.

kavatsetav juutide pagulasvalitsus USAs pidavat “tegutsema senikaua, kuni Inglismaa tunnistab Juudi Palestiina riigi iseseisvust” (PM 14.08.1943). Samas esines Palestiinas sagedasi kokkupõrkeid juutide ja araablase vahel (PM 15.08.1943). Juudid olid käinud Palestiinasse sisserännu asjus Roosevelti jutul (PM 08.10.1943).

Araablased korraldasid **1944.** a alguses Jeruusalemma valitsushoone juutide sisserännu vastu pommiplahvatusi (PM 16.02.1944) ning kogu Lähis-Idas protestiti USA soovi vastu muuta Palestiina juutide kodumaaks (PM 10.03.1944). Edasi järgnesid teated maksude tõusust Palestiinas (PM 18.03.1944), Mussolini ajal vallandatud juudi ohvitseride tagasivõtmisest Itaalia Bodaglio armeesse (PM 28.03.1944), juutide korraldatud pommitentaadist Jeruusalemmas (PM 29.03.1944) ning juutide kõrvaldamisest Ungari pealinnas Budapestis (PM 30.03.1944). Moskvas olid esinenud juutidest ordenikandjad Goldberg, Wainstein jt (PM 04.04.1944) ning Nõukogude Liidu kangelaseks oli saanud 10 000 juudi ohvitseri ja sõdurit (PM 19.04.1944). Hilisemate andmete kohaselt olid juudid sõjaliste autasude poolest venelaste ja ukrainlaste järel kolmas rahvas NSV Liidus.⁶¹ Samal ajal pandi Ungaris koonduslaagrisse üle 300 000 juudi (PM 27.04.1944) ning suleti kõik juutide ühingud (PM 02.05.1944). Enne seda oli 60% Budapesti kauplustest olnud juutide käes (PM 06.05.1944). Edasi rõhutati jälle, et esimese Moskva kommunistliku valitsuse 224 mõõduandvast tegelasest olid 170 juudid ning hiljem olnud nende käes 80% tähtsamaist kohtadest. Nimeliselt olid toodud Léon Rosenfeld e Kamenev, Gregor Apfelbaum e Zinovjev, Lazer Mosesohn e Kaganovitš, Cohn e Béla Kun ja Finkelstein e Litvinov (PM 09.05.1944). Berliinist pärit Helmut Sündermanni andmeil olnud Stalini ema juudi riidekaupmehe väljaspool abielu sündinud tütar (PM 11.05.1944). Ungaris oli avatud juudiküsimuse uurimise instituut (PM 15.05.1944) ja araablased olid alustanud oma liidu loomist (PM 02.06.1944). Normandias tühistati pärast liitlaste sissetungi juudi-vastased seadused (PM 19.07.1944), Palestiina juudid aga taotlevat araablase asustamist Iraaki (PM 25.07.1944), kusjuures Jaffast lõunas kavatsatavat haavatud juudi sõdureile ehitatavate haiglate ehitamiseks võõrandada araablasilt 4000 dunami suurune maa-ala, millest juba 600 dunamit olevat antud juutidele (PM 09.08.1944). Viimaseis Saksa-aegseis lehtedes enam juutidest ega Palestiinast ei kirjutatud.

⁶¹ Л. Млечин 2006, lk 186.

Pärast Eesti teistkordset annekteerimist NSV Liitu 1944. a sügisel said meie inimesed teada juutide olukorrast ja nende suurtest raskustest riigi rajamisel samuti põhiliselt ajakirjandusest. Alates 1944. a 31. augustist ilmuma hakanud ahtakeses *Uues Postimehes* küll sellelaadseid teateid kuni aasta lõpuni polnud. 1945. a kandis ajaleht jälle *Postimehe* nime. Alguses valgustati selles põhiliselt sõjasündmusi, paljastati sõjaroimareid, tutvustati olukorda Kreekas, rõhutati Türgile kuuluvate Armeenia alade Armeenia NSVga liitmise vajadust, Iraani Aserbaidžaanile autonoomia andmist ning iseloomustati pingeid ja võitlusi Euroopa riikide välisvaldusis.

Palestiina sündmusist aastail 1945–1948

Esimesed teated Palestiinast olid *Postimehes* 31. detsembril **1945**, mil teatati 28. detsembril toimunud plahvatusist Jeruusalemmas, Tel Avivis ja Haifas. Briti võimud olid vangistanud sadu juute, sest olid avastanud rahu-tusis osalenud juudi organisatsiooni Stern relva- ja pommiladusid. **1946.** a 19. jaanuaril toimus Jeruusalemmas kokkupõrkeid juutide ja inglaste vahel ning 20. jaanuaril olid sinna saabunud Briti abiväed (PM 24.01.1946).

Palestiina küsimuse lahendamisel olid **1947.** aastal USA ja Suurbritannia erineval seisukohal (PM 02.03.1947). Juudi asustusega linnades ja rajoonides oli olukord pingeline ning Briti sõdurid olid need muust Palestiinast isoleerinud (PM 07.03.1947). Suvel toimusid juudipogrommid Liverpoolis ja Manchesteris (PM 14.08.1947). Sügisel moodustati ÜRO Peaassamblee teisel istungjärgul Palestiina küsimuse komitee, mille esimeheks sai Austraalia, erikomitee aseesimeheks Siiami ning aruandjaks Islandi delegaat (PM 28.09.1947). Küsimuse edasisel arutamisel kuulati 2. oktoobril Juudi Agentuuri (JA) esindaja avaldust, milles arvustati Briti valitsuse seisukohta, kuid loodeti, et Briti väed ja administratsioon viiakse Palestiinast välja, nii nagu oli lubatud. JA oli nõus 1947. a mais Peaassamblee istungjärgul loodud Palestiina erikomitee enamiku soovitusel araabia ja juudi riigi loomise kohta, vähemuse soovitusel kahest riigist koosneva föderatsiooni loomisest aga lükkas tagasi (PM 07.10.1947).

1947. a oktoobris toimunud kahel viimasel istungil astusid Saudi Araabia, Egiptuse, Süüria ja Liibanoni delegaadid uuesti välja Palestiina jaotamise põhimõtte vastu. Iraagi välisministri arvates polnud juudi riigi küsimust üldse vaja arutada, samuti oli ta juudi põgenike Palestiinasse rän-

damise vastu. Erikomitee enamuse ettepanekute vastu olid ka Argentiina ja Kuuba delegaadid, kuid Lõuna-Aafrika Unioon, Uus-Meremaa ja Norra toetasid erikomisjoni liikmete enamiku soovitusi kahe riigi moodustamiseks. Briti esindaja teatas mandaadi peatselt lõpetamisest, kuid oli juutide ja araablaste nõusolekul valmis haldama Palestiinat edasi teatud aja jooksul. Ta kritiseeris abi, mida “mõningad maad” osutavad juutide illegaalsele Palestiinasse rändamisele. Ameerika ajalehtede teatel oli see kriitika suunatud USA-le (PM 22.10.1947).

Palestiina küsimuse arutamine jätkus novembris (PM 12.11.1947), kusjuures USA tegi 3. novembril ettepaneku määrata kindlaks sõltumatuse kehtestamise kuupäev ning mandaatriik annaks lahkumisel “kogu vastutuse haldamise eest, kaasa arvatud seaduse ja korra alalhoidmise, üle Araabia ja Juudi riigi võimudele”. Ameerika delegaat pidas lahkumise “kohaseks kuupäevaks” 1. juulit 1948. Nõukogude delegaat kritiseeris Ameerika seisukohta ja tegi ise mitu ettepanekut, sealjuures Briti mandaadi lõpetamiseks juba 1. jaanuaril 1948. Kuni aastasel üleminekuajal pidi Palestiinat haldama ÜRO Julgeolekunõukogu erikomisjon, kes pidi kindlaks määrama piirid vastavalt Peaassamblee otsusele Palestiina jaotamise kohta (PM 12.11.1947). Edasises töös lähtuti Nõukogude ettepanekuist ning täiendati neid USA, Kanada ja Guatemala omadega: 1) väed viiakse välja ja mandaat lõpetatakse 1. mail 1948; 2) 1. maist kuni 1. juulini luuakse Palestiinas kaks sõltumatut riiki; 3) Peaassamblee moodustab 3–5 väikeriigist komisjoni, mis 4) teostab erikomitee enamiku poolt 3. novembril vastu võetud soovitusi jt ettepanekuid, 5) abistab Suurbritanniat kuni mandaadi kehtivuse lõppemiseni, 6) haldab Palestiinat kuni kahe sõltumatu riigi loomiseni, kusjuures 7) komisjon tegutseb Julgeolekunõukogu juhtimisel. JA esindaja soovis, et komisjon asuks tööle võimalikult kiiresti, pööraks tähelepanu juutide sisserände üleminekuajal ning kaotaks rassiliselt diskrimineerivad seadused maa valdamise suhtes (PM 13.11.1947).

Aprillis alanud Palestiina küsimuse arutamine lõppes sellega, et 29. novembril 1947 võeti ÜRO Peaassamblees vastu Palestiina jaotamise otsus. Selle poolt anti 33 ja vastu 13 häält, erapooletuks jäi 10 delegatsiooni ning puudus üks delegatsioon. Jaotamise poolt hääletasid Austraalia, Belgia, Boliivia, Brasiilia, Valgevene, Kanada, Costa Rica, Tšehhoslovakkia, Taaani, Dominikaani Vabariik, Ecuador, Prantsusmaa, Guatemala, Haiti, Island, Libeeria, Luksemburg, Holland, Uus-Meremaa, Nicaragua, Norra, Panama, Paraguay, Peruu, Filipiinid, Poola, Rootsi, Ukraina, Lõuna-Aafrika Unioon,

Uruguay, NSV Liit, USA ja Venezuela. Vastu hääletasid Afganistan, Kuuba, Egiptus, Kreeka, India, Iraan, Iraak, Liibanon, Pakistan, Saudi Araabia, Süüria, Türgi ja Jeemen. Erapooletuks jäid Argentiina, Tšiili, Hiina, Colombia, Salvador, Etiopia, Honduras, Mehhiko, Suurbritannia ja Jugoslaavia. Puudus Siiam, hilisema nimega Tai (*Thai*). Üleminekuaja järelevalve komisjoni moodustasid Boliivia, Tšehhoslovakkia, Taani, Panama ja Filipiinid (PM 03.12.1947).

Et ükski Araabia riik ei tunnistanud Juudi riigi moodustamise otsust ning vägivald Palestiinas jätkus, tegi USA 1948. a 20. märtsil Julgeolekunõukogus ettepaneku ÜRO hoolduse sisseseadmiseks Palestiinas pärast Briti mandaadi lõppemist. JA ning NSV Liidu esindajad olid selle vastu, Hiina aga toetas USA ettepanekut (PM 25.03.1948).

Israeli iseseisvussõda Eesti NSV ajakirjanduses

Mais 1948 Tartus *Postimehe* asemel ilmuma hakanud *Edasi* (E) ning Tallinna *Rahva Hääle* (RH) viimasel (4.) leheküljel oli päris tihti sõnumeid sündmusist Palestiinas. Erinevalt varasematest aegadest polnud Nõukogude lehtedes piirkondlikke ülevaatekaarte.

1948. a 14. mail välja kuulutatud Israeli riigile tungisid kohe kallale Egiptuse, Transjordaania, Süüria ja Liibanoni armeed. Rünitati igast suunast. Ööl vastu 15. maid ületas 150 soomusautot Süüria ja Liibanoni vägedega piiri ning ründas juudi Hagana omakaitseüksusi. Juba varem Palestiinas olnud Transjordaania väed asusid rünnakule Jeruusalemma rajoonis. Pärast ägedaid tänavavõitlusi püüti Jeruusalemmas alustada läbirääkimisi vaherahuks. 15. mai hommikul pommitasid Egiptuse lennukid Tel Avivi ja Saronat. Tõrjuti tagasi egiptlaste katse viia maale vägesid 20 miili põhja pool Haga linna (E 18.05.1948). *Rahva Hääles* avaldati anonüümne artikkel ja skeemkaart, millel oli tähistatud Araabia ja Juudi riigi maa-ala. Kõrvalskeemil oli välja toodud 250 000 elanikuga Jeruusalemma piirkond, kus araablaste ja juutide arv oli ligikaudu võrdne. Tekstist selgus, et “inglased ei taha mingi hinna eest loobuda tegelikust ülemvõimust Palestiinas”. Aastas nelja miljoni tonni läbilaskega naftajuhtme kohta märgiti:

Õlijuhe Kirkuk-Haifa ei rahulda ameeriklaste vajadusi. Kokkuleppel Inglise-Iraagi naftakompaniiga alustasid ameeriklased 1947. a uue õlijuhtme ehitamist Basrast (Pärsia lahe kaldal) läbi Iraagi ning Transjordaania kuni Haifani.

Edasi süüdistati inglasi juutide ja araablase teravas vahekorras ning kirjeldati ÜRO tegevust ja sündmusi Palestiinas pärast 14. maid. Selgus, et 15. mail Palestiinasse saadetud araabia vägede “ülemjuhatajaks on Transjordaania kuningas Abdullah, kelle relvastatud jõudude tuuma moodustavad inglaste poolt relvastatud, varustatud ja väljaõpetatud araabia leegion” (RH 19.05.1948).

JA palus ÜRO Julgeolekunõukogus võtta päevakorda Suurbritannia ja Transjordaania agressiooniakt, sest araabia leegionärid panid toime kallale tungi Kfar Esjoni rajoonile. Samas tunnustas USA Iisraeli ning lubas kaotada embargo relvade veole ja vahetada Iisraeli riigiga diplomaatilisi esindajaid. Egiptuse väed hõivasid mitu juudi asulat ja tapsid elanikke. 15. mail kokku kutsutud Julgeolekunõukogu erakorralisel istungil arutati olukorda tulemusteta kolm tundi (E 19.05.1948). 16. mail palus Iisraeli välisminister oma kirjas võtta Juudi riik ÜRO liikmeks. 17. mail valiti Weizmann Iisraeli riigi ajutiseks presidendiks. Samal ajal oli olukord kogu riigis äärmiselt ärev. Liibanoni ja Süüria väed hõivasid piiriäärseid juudi asulaid, Iraagi armee vallutas Beisani linna ja Tiberiase järve vahel Jordani jõel Rotenbergi elektriijaama, Transjordaania väed tungisid peale mitmest suunast. Mõni allüksus asus Jeruusalemma äärelinnades, Gazast oma peakorteri teinud Egiptuse armee liikus edasi ja ühines Transjordaania armeega. Egiptuse lennukid muutsid lennuvälja Tel Avivi lähedal “täiesti kõlbmatuks” ja pommitasid Tel Avivi sadamat. Põhjas ühinesid Süüria ja Iraagi väed ning Egiptuse väed asusid 40 miili Tel Avivist ja 72 km Jaffast (E 20.05.1948).

Araablased tulistasid intensiivselt uue Jeruusalemma kesktänavaid, vana Jeruusalemma kaguosas aga ähvardas juute hukkumine, sest sinna oli põhjast ja lõunast tunginud Abdallahi araabia leegion. Kuid põhjas oli juutidel pärast kolm päeva kestnud võitlusi õnnestunud hõivata Akra [Akko] ning nende kontrolli all oli ka suurem osa Lääne-Galileast. 19. mail murtisid juudid Jeruusalemma vanasse ossa ja ühinesid seal isoleeritud vägedega. (E 21.05.1948). Julgeolekunõukogu korraldusel pidid vaenupooled 18. mail lõpetama tulistamine ja jääma oma positsioonidele, kuid 19. mail oli Jeruusalemm ikka suurtükiväe all, purustati politseijaoskond ja itaallaste hospital Rehavia; 19. mail tunnustas NSV Liit Iisraeli (E 22.05.1948). Elektrist, toiduaineist ja veest puudu tundvas Jeruusalemmas olid juudid võtnud vangi araablaste poolel võidelnud inglasi, araablaste väed olid jõudnud vanalinna Jaffa värava juurde; linnast lõunas pidid juudid maha jätma Har-Tuvi küla [Hartuv]. Põhjas olid juutide üksused hõivanud Safedi ja jõudnud Liibanoni

piirile, Jordani orus õnnestus neil tagasi lüüa araablase rünnak ning pidada vastu suures lahingus Galilea järvest lõuna pool. Gazast põhja pool ründasid araablased juudi asulat Jad Mordehaid ning 20. mail hõivasid Egiptuse väed Beršeba [Be'er-Sheva] linna. (E 25.05.1948). Iisrael andis käsu tulistamise lõpetamiseks, kuid araablased jätkasid ründamist ning Egiptuse väed vallutasid 21. mail Hebroni (E 26.05.1948). 24. mail kontrollisid juudid täielikult Liibanoni piiri ja Tel Avivi vahelist rannikut, kogu Galilead, kuid pidid Tiberiase järve juures ennast kaitsma Süüria vägede ja Araabia leegioni ning Iraagi lennukite rünnakute eest, sest araablased ei võtnud teatavaks Julgeolekunõukogu otsust tulevahetuse lõpetamiseks. Araabia leegion tulistas suurtükkidest lakkamatult Jeruusalemma ning Egiptuse väed ja Araabia leegion ühinesid Petlemmas, vallutades ka Ramat Racheli. Negevi kõrbes ründasid Egiptuse väed juutide veevärki. Kõige ägedam sõjategevus toimus 23. mail Jeruusalemmas Damaskuse ja Uue värava vahel. 25. mail andsid inglased toetuse araablaste nõudmisele pikendada tulevahetuse lõpetamist 36 tunni võrra, et araablased viiksid lõpule Jeruusalemma vanalinna ründamise, kuigi juba 24. mail oli Abdullah teatanud vanalinna vallutamisest (E 27.05.1948).

24. mail avaldas Iisraeli välisminister Moše Šertok [Šarett] soovi avada Moskvas “viivitamatult oma esindus”, mis koosneks saadikust või *charge d'affaires*'ist ja peakonsulist ning “ühtlasi asutataks [Tel Avivis] Nõukogude esindus samas astmes”. Nõukogude välisminister Molotov kinnitas, et on sellega nõus. Samas imestas Iisraeli ajutise valitsuse esindaja, et Julgeolekunõukogu muutis oma otsust ja rahuldab araablase soovi tulevahetuse jätkamiseks (E 28.05.1948). 25. mail jätkas Iraagi lennuvägi rünnakuid Beisani linnale ja piirkonnale. 25. mai hommikul ei saanud Jeruusalemma vanalinna Siioni värava taga asunud juudi väed ühineda sissepiiratud garnisoniga, sest araabia üksused olid sealsed juudi jõud sisse piiranud ning heitsid neile lennukelt fugasspomme. Ägedad võitlused käisid ka Ramle [Ramla] ja Gaza piirkonnas ning rindel vastu Süüriat. 26. mail võideldi Jeruusalemmas iga maja pärast, kusjuures juudi “surmaminejate väesalkade” võitlejad taganesid ülekaalukate araabia jõudude ees. Araablase vägedes võitles ka inglasi. 26. mail lükkasid araablased ilma selgitusteta tagasi ÜRO tulevahetuse lõpetamise nõudmise. Samas teatas Iisraeli ajutine valitsus uuesti nõusolekust lõpetada öhtul kell 9 sõjategevus kõikidel rindel (E 29.05.1948).

NSV Liit süüdistas Suurbritanniat ja USA kahepalgelist poliitikat ning araabia riikide valitsejaid välismaistele huvidele vastava poliitika teostamises. NSV Liit oli algul Araabia-Juudi riigi poolt, kuid pidas siis võimalikuks kaht riiki ning hääletas ÜROs selle poolt, kuid araabia riigid takistasid “relvaga käes juudi rahvast rakendamast Palestiinas oma seaduslikku õigust juudi sõltumatu riigi loomisele”. 27. mail olid juudi sõjajõud ka Jeruusalemma uuslinnas kolmest küljest araablase suurtükiväe tule all. Iraagi väed hõivasid Nabluse [Nablus] linna, nende lennuvägi pommitas juudi asulaid Jeruusalemmast loodes. Põhjapoolseid juudi asulaid pommitas Süüria lennuvägi. Egiptuse väed vallutasid asulaid Gaza piirkonnas, nende lennuvägi pommitas Tel Avivi ja juudi asundusi Palestiina lõunaosas. Juudi lennukid omakorda pommitasid araablase positsioone Ramallahist lääne pool Jeruusalemma teel. Jeruusalemma linnas oli siis vaikne, lahinguid peeti Jeruusalemma-Tel Avivi maanteel Latrunis. (E 30.05.1948) Juudi lennukid pommitasid Nablusi, Jenini ja Ramallahi linnu ning araabia omad juudi asulat Nagariat Lääne-Galileas. Võitlused käisid Ida-Galileas. Jeruusalemma vanalinna juudi elanikkonna evakueerimine lõpetati, kuid juudi väekoondised Jeruusalemma uues osas olid araablase suurtükiväe all (E 01.06.1948). 1. juunil kell 23 oli ette nähtud tulevahetuse lõpetamine. Teatati Iisraeli rahvusliku armee loomisest ja 18–25-aastaste meeste mobiliseerimisest. Üht araabia väeosa Jeruusalemma all juhatas kindral Rommeli Aafrika korpuse endine ohvitser (E 03.06.1948). Iisraeli valitsus oli nõus ÜRO Julgeolekunõukogu ettepanekuga katkestada sõjategevus 29. maist neljaks nädalaks ilma positsioonide muutmiseta (E 04.06.1948). Iisrael katkestas tulevahetuse, kuid Egiptuse jõud ründasid kolme tunni pärast Negevi kõrbes Negba juudi asulat ja pommitasid kaks tundi hiljem Holda küla Latruni rajoonis. 1. juunil saabus Ammani ÜRO vahendaja krahv Bernadotte (E 05.06.1948).

Ajalehes *Edasi* avaldati S. Milleri kirjutis Palestiinast. Skeemkaardil oli märgitud Iisraeli riigi territoorium, raudteed ja Haifasse suunduv naftajuhe. Tõllal elas Palestiina 26 300 km² maa-alal 1 845 000 inimest, kellest moodustasid araablased (koos 90 000 rändbeduiiniga) 1 237 000 ning juudid 608 000. 67% elanikest oli tegev põllumajanduses. 45% kasutatavast maast kuulus araabia mõisnikele ja üle 20% juudi kolonisatsioonifondile, mis andis maatükke rendile. Ülejäänud maad olid juudi kompaniide, islami kogukondade ja Briti sõjaväevõimude käes. 250 araabia mõisnikule kuulus 4 mln dunamit, kuid valdav enamik araabia talupoegi ehk fellaheid oli ilma maata.

Juudi talupoegade kooperatiivid olid seotud Ameerika ja Briti pankadega, kusjuures 1947. aastal võlgnesid kooperatiivid Ameerika pankadele 17 mln Palestiina naela. Tööstusettevõtted olid koondunud Jeruusalemma, Haifasse, Tel Avivi, Jaffasse ja Nablusse. Neis valitses välismaine kapital. Kaks Briti kontserni valitses 40% Palestiina tööstuse kapitalimahutusest. 200 000 elanikuga pealinna Jeruusalemma olid koondatud Araabia kõrgema komitee kuue partei staabid. Jeruusalemmas tegutsesid ka Juudi agentuur, arvukad juudi parteid, mitmesugused vaimulikud organisatsioonid jm. Järgnes lühike lähiajaloo kirjeldus ning seejärel kapitalistide, eriti Briti ja Ameerika imperialistide nahutamine. Artiklile järgnes teade vaerahust, mida aga 2. juunil rikkusid kõikjal araablased (E 06.06.1948).

Iisraeli vägedel õnnestus uuesti hõivata alasid Tel Avivist lõunas, liikuda edasi Tulkarmi rajoonis ja rannikul, hoida positsioone Jenini rajoonis, kus neid aga ründasid Iraagi väed. Süüria ja Iraagi lennuvägi pommitas põhjapoolseid juudi asulaid (E 08.06.1948). Umbes pool Iisraeli tunginud Egiptuse vägedest piirati 7. juulil sisse. Rasked võitlused käisid Jenini sektoris, kus juutide vastas olid hästi relvastatud Saudi Araabia väed. Tulkarmi rajoonis tungisid peale suured Süüria jõud, Jeruusalemma uuslinna poole liikusid Egiptuse väed (E 10.06.1948). Vaatamata vaerahule tulistas Iraagi suurtükivägi 10. juunil juudi asulaid keskriindel ning Tiberia järve idakaldal asusid ründeale Süüria väed (E 12.06.1948). 14. juunil rikkusid egiptlased kahel korral vaerahu. 13. juunil olid aga Tel Avivis maabunud esimesed sisserändajad, kelle hulgast eraldati 128 18–45-aastast meest ja saadeti laagrisse vaerahu tähtaja lõpuni. Teised saabunud jätkasid teekonda sihtkohtadesse (E 16.06.1948). Iisraeli peaminister Ben-Gurion tegi avalduse, milles rõhutas järgmist:

Vaerahu paneb meile kahesuguseid kohustusi. Need on kohustused rahu suhtes ja kohustused sõja suhtes. [- - -] Kuid loomulikult ei võta me rahu vastu igasuguseil tingimustel. Teadku araabia liidrid ja kogu maailm järgnevat: kui teated selle kohta, et araablased seavad rahu eeltingimuseks Iisraeli riigi hävitamise või meie inimestel Iisraeli saabumise õiguse kitsendamise, on õiged, siis ei tasu Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni vahendajal oma aega raisata ja läbirääkimisi alustada. Me oleme valmis vastu võtma rahu kui sõltumata rahvas ja tingimusel, et juutidel on õigus sõita meie maale (E 20.06.1948).

Samal ajal saabus Jeruusalemma vanalinna 27 Inglise ohvitseri, kel on passid väljamõeldud araabia nimedega (E 22.06.1948). 28. juunil rün-

dasid araablased juudi asulaid Naatsareti lähedal, Jeruusalemmas polnud juba kaks nädalat vett (E 30.06.1948). Liibanoni pealinnas Beirutis maandati jõuga aurik Marin Karp ning selle juutidest reisijad saadeti Baalbeki koonduslaagrisse, laev aga läks 28. juunil Ameerikasse tagasi (E 01.07.1948).

Kui 30. juunil kell 6 õhtul lahkusid Haifa sadamast viimased Briti väed, lausus Ben-Gurion:

Oleme maal, merel ja õhus tugevamad, kui me seda olime meie sõltumatuse väljakuulutamise päeval ja sõja algul (E 03.07.1948).

2. juulil lükkas Araabia Maade Liiga poliitiline komitee tagasi Bernadotte'i ettepanekud (E 04.07.1948) ning hoolimata uuesti kehtima hakanud vahe-rahust avasid 6. juulil araabia täpsuslaskurid tule juutide positsioonidele (E 07.07.1948). Galileas jätkus võitlus Süüria vägedega, keskrindel olid Lidza ja Ramle Iisraeli käes, Jeruusalemma-Latruni sektoris käis suurtükivägi, lõunas alustasid egiptlased pealetungi enne neljanädalase vaherahu lõppu, kuid said suure kaotuse osaliseks (E 14.07.1948). Julgeolekunõukogus arutati 14. juulil Palestiina sõjategevuse lõpetamise vastastele sanktsioonide kehtestamist, Jeruusalemma demilitariseerimist ja vahendajale volituste andmist, kuid mingit otsust ei tehtud (E 17.07.1948). 16. juulil kiideti Julgeolekunõukogus seitsme poolt- ja ühe vastuhäälega ning kolme erapooletuks jäädes heaks sõjategevuse lõpetamine kolme päeva jooksul vastavate sanktsioonide tarvitusele võtmise ähvardusel.

Kuid resolutsioon ei mõista hukka araabia-maid kui agressoreid. Veelgi enam, resolutsioonis kästakse lõpetada sõjategevus tingimuste, mis, nagu märkis Nõukogude delegatsioon, annavad araabia-maadele enamsoodustatud seisukorra ja tekitavad kahju Iisraeli riigile (E 18.07.1948).

Iisraeli väed vallutasid 17. juulil Naatsareti (E 19.07.1948). Araablaste väed jätkasid 19. juulil sõjategevust Mismar Hajardeni rajoonis, Iraagi suurtükivägi tulistas asulaid Akirast kagu pool (E 21.07.1948). 24. juuli hommikul avasid araabia väed tule juudi vägedele Galilea loodeosas, Iraagi suurtükivägi toetas rünnakut ja tulistas asulaid Lõuna-Galileas (E 27.07.1948).

Iisraeli valitsus andis 5. augustil Bernadotte'ile üle ettepaneku araabia riikidele määrata oma esindajad rahuläbirääkimisteks. Šertok ja Bernadotte arutasid kolm tundi Jeruusalemma demilitariseerimist ja araabia põgenike probleemi Iisraeli (E 07.08.1948). Julgeolekunõukogus võeti

20. augustil vastu USA, Briti, Prantsuse ja Kanada reolutsioon 15. juuli vaherahuresolutsiooni täitmisest (E 24.08.1948). Vahepeal tapeti Jeruusalemmas Bernadotte, kuid rühmitused Stern ja Irgem Zvei Leumi [Irgun Tswa'i Le'umi] eitasid 19. augustil kategooriliselt oma vastutust Bernadotte'i tapmise eest. Iisraelis arreteeriti 200 inimest, sh mõningaid Sterni arvatavaid juhte. Iisraeli valitsus oli juba 18. septembril tapmise hukka mõistnud (E 21.09.1948). 14. oktoobril soovisid Julgeolekunõukogus Briti ja Hiina delegatsioonid, et Iisrael esitaks aruande tapmise juurdluse kohta (E 17.10.1948). ÜRO Peaassamblee kolmanda istungjärgu poliitilises komitees jätkus Palestiina küsimuse arutamine: pärast sõnavõtte soovitati araablaste ja juutide esindajail võimalikult kiiresti ette valmistada informatsioon komiteele (E 19.10.1948). 19. oktoobril arutati Julgeolekunõukogus vaherahu rikkumist ja Iisraeli toiduainevooride läbilaskmist Negevi põhjaosas asuvaile juudi asulaile. Et Egiptuse väed olid Negevi Iisraeli muust osast ära lõiganud ja ei lasknud voore läbi, pidi Iisrael kasutama varustamiseks lennukeid (E 23.10.1948).

6. novembril nõudsid Süüria ja Egiptuse esindajad pikkades kõnedes Iisraeli riigi täielikku likvideerimist, kusjuures Süüria delegaadi järgi oli juutidel tahtmine “siduda oma riiki slaavi rühmaga”. Samas oli Egiptus vastu ÜRO vahendaja ettepanekule ühendada Palestiina araablaste osa Transjordaaniaga. (E 19.11.1948). 17. novembril õigustasid araabia riikide delegatsioonid Poliitilises komitees araablaste agressiooni, kusjuures Süüria kritiseeris ÜRO vahendajat ja kaitses araablaste pretensioone kogu Palestiinale (E 20.11.1948). 25. novembril lõppesid ÜROs läbirääkimised Palestiina küsimuses. Kõik araabia maade esindajad olid Peaassamblee 29. novembri 1947 otsuse vastu. Nõukogude esindaja nõudis aga kõigi välismaiste vägede ja sõjaväelise personali väljaviimist Palestiinast. (E 30.11.1948). 13. detsembril esitasid egiptlased süüdistuse, et Palestiinas tegutseb Inglise agent Abdulla, kelle armeed juhivad Londonist palka saavad Briti ohvitserid (E 16.12.1948). 28. detsembril asus Julgeolekunõukogu arutama vaherahu rikkumist Palestiinas, sest Egiptuse järgi oli Iisrael uuendanud sõjategevust Negevi lääneosas (E 30.12.1948) 29. detsembril nõuti Julgeolekunõukogus, et 22. detsembril alanud sõjategevus Lõuna-Palestiinas tuleb lõpetada (E 31.12.1948). Pärast seda katkestati Julgeolekunõukogus töö kuni 7. jaanuarini.

10. jaanuaril 1949 teatas ÜRO vahendaja asetäitja dr. Bunch Iisraeli valitsusele, et Egiptuse valitsus võttis vastu tema ettepaneku vaherahu-

läbirääkimisteks (E 12.01.1949). Briti väed olid asunud toetama ka egiptlasi: Negevi kohal tulistas Iisraeli õhutõrje alla viis Briti lennukit, Neriemi lähistel, 20 km Egiptuse piirist võtsid juudid vangi kaks Briti ohvitseri (E 13.01.1949). 12. jaanuaril algasid Rhodose saarel ettevalmistused Egiptuse-Iisraeli läbirääkimisteks, samal ajal saatsid aga inglased Akabasse hävituslennukeid (E 14.01.1949), mille peale Iisrael esitas 12. jaanuaril Julgeolekunõukogule kaebuse Briti abivägedest Transjordaania Akabas. (E 15.01.1949) Edasi ilmus teateid Egiptuse ja Iisraeli läbirääkimistest Rhodosel (E 18.01.1949), Saudi Araabia idaosast algava, Süüria ja Palestiina kaudu Haifani ulatava uue naftajuhtme rajamisest (E 11.03.1949) ning vaherahu allakirjutamisest Liibanoni ja Iisraeli vahel 23. märtsil (E 26.03.1949).

24. augustil 1949 tulid teated Briti abist Araabia leegioni ehk Transjordaania armee ümberrelvastamisel ja Mafraki muutmisel Lähis-Ida suurimaks lennuväljaks, samuti toetusest taotlusele liita osa Palestiinast ja Jeruusalemmast Transjordaaniaga (E 26.08.1949).

Tagantjärele tarkust

Umbes paari tuhande aasta jooksul, mil juudid oma kodumaalt väljaetunat rändasid maalt maale, võitlesid rahva füüsilise ja kultuurilise säilimise eest, olid tagakiusatud ning lõpuks kaotasid natside tapatalgute tulemusena Kesk- ja Ida-Euroopas kuus miljonit inimelu, polnud neil õiget kodu, kodumaast rääkimata. Pärast Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni moodustamist 1945. aastal hakkas juutidele koitma aeg, kus oli lootust rajada riik oma vanal kodumaal.

Kui siis 1947. aastal võttis ÜRO peaassamblee kahe tollase mõjuka suurriigi — NSV Liidu ja USA — toetusel vastu otsuse tühistada Palestiinas Briti mandaat ning jagada see maa-ala juudi ja Araabia riigi vahel, polnud ikka veel kindel, kas juudiriigi taasrajamine ka õnnestub. Vaatamata juba alanud külmale sõjale olid need kaks riiki selles küsimuses enamvähem samal seisukohal. Mõlemas riigis oli ka mitmemiljoniline juudi vähemusrahvus, kuid erinevalt USAst polnud NSV Liidu võimkonnas elanud juutidel soovi korral võimalik rännata esivanemate maale. Siiani on suureks mõistatuseks, miks ikkagi diktaator Stalin, kes laskis tema valitsetud maal juute, ka oma vanu võitluskaaslasi, surma mõista ja vangi panna, toetas sihikind-

lalt juudi riigi moodustamist ja soovis näha sinna ümberasumist muudest riikidest, v.a NSV Liidust. Oletusi on mitmesuguseid, kuid kõige tõenäolisem on see, et Stalin lootis teha juudi riigist oma satelliidi.⁶² Et NSV Liit oli ÜROs välja kaubelnud kolm esindust ning lisaks Ukrainale ja Valgevenele oli ta endale kuuletuma pannud ka Poola ja Tšehhoslovakkia, siis andis Nõukogude blokk Palestiina jagamiseks kokku viis häält.

Erinevalt USA-d Teise maailmasõja ajal juhtinud Rooseveltist tundis uus president Truman sümpaatiat juutide vastu, kuigi lähikonnas leidis mõjukaid tegelasi, kes teda selles ei toetanud. Truman tahtis asustada holokaustist pääsenud juudid Palestiinasse ning palus Suurbritannial nad maale lubada. Briti mandaadi kehtimise ajal aga võimud seda ei lubanud. Hääletamisel olid USA-ga sama meelt läänepoolkera suurriigist majanduslikult sõltunud Kesk-Ameerika väikeriigid, v.a lähinaaber Kuuba, kes oli vastu. Nii saadi ÜROs Palestiina jagamise otsustamisel kokku vajalik 2/3 häältest.

ÜRO otsusega eraldati Juudi riigile 14 100 km² suurune ala ehk 56% endisest mandaatteritoomist, kus elas 498 000 juuti ja 497 000 araablast. Araabia riigile määrati 11 100 km² ning seal elas 725 000 araablast ja 10 000 juuti. Jeruusalemm kavatsesi muuta iseseisvaks rahvusvaheliseks haldusüksuseks.

Vaadates aga ÜRO otsusega moodustatud kahe riigi piire, tuleb tõdeda, et araablaste vaenuliku hoiaku tõttu olid need täiesti ebareaalsed. Sellised piirid saanuksid olla vaid kahe rahva normaalse läbisaamise puhul. Arvestades seda, et endine Palestiina mandaatteritoom moodustas majandusliku terviku, poleks selliste piiride realiseerimisel kummagi riigi majandus eraldi toiminud. Et Araabia juhid ei kannatanud juutide olemasolu Palestiinas, alustasid nad kohe pärast Iisraeli riigi väljakuulutamist sõda, eesmärgiga uus riik hävitada. Nii et polnud sugugi kindel, kas juutidel õnnestub oma vähete jõudude ja olematu relvastusega väljakuulutatud riiki ka säilitada. Kuigi 11 minutit pärast riigi väljakuulutamist 14. mail 1948. a teatas USA president Truman Iisraeli *de facto* tunnustamisest, ei tahtnud ta kaotada relvaembargot sõdivatele pooltele. Araabia riikidele polnud see oluline, sest nende armeed olid relvastatud ning neid ei kontrollinud keegi. Varem sõlmitud lepingute alusel toetas Suurbritannia araabia riike, eriti Transjordaaniat, samuti Egiptust. Relvaembargost ei öelnud lahti ka NSV Liit, kuid oma satelliitriigi Tšehhoslovakkia kaudu Iisraeli relvade toimetamisele takistusi ei

⁶²S. S. Montefiore 2011, lk 579.

teinud. Raha relvade ostmiseks oli põhiliselt kogutud USA juutidelt. Nii viisi aitasid kaks tollast suurriiki kaudseid teid pidi kaasa noore Iisraeli riigi sõjajõudude ülesehitamisele.

1948–1949. aasta iseseisvusvõitluse käigus Iisrael mitte ainult ei tõrjunud tagasi araabia riikide pealetungi, vaid tal õnnestus hõivata ka Palestiina Araabia riigile ette nähtud alasid. Pärast relvarahu sõlmimist 1949. aastal jäi Iisraeli valdusse umbes 20 000 km². Kuigi viimase rindejoone kohal kujunenud piirid kulgesid soodsamalt kui ÜRO otsuse omad, on neid erapooletuiski käsitlusi nimetatud absurdseks.⁶³

Sõjategevuse käigus lahkus Iisraeli valdusse jäänud aladelt sadu tuhandeid araablasi. Neist suur osa hakkas elama ÜRO liikmesriikide, suuresti USA rahastatud põgenikelaagris. Samas aeti araabia maadest välja samuti sadu tuhandeid juute, kes jõudsid purupaljaina Iisraeli, kus alguses elasid samuti laagris. Mõne aja möödudes hakkas Iisrael neile kortereid ehitama. Neid põgenikke pole ÜRO kunagi toetanud.

Kujunenuks juutide naasmine vanale kodumaale rahvusvaheliste otsuste tulemusena, olnuks võimalik elanike riikidevaheline vahetamine, nii nagu pärast verist sõda tegid Kreeka ja Türgi. Lausanne'i rahulepingu alusel 1923 lahkus Türgist Kreekasse umbes 1,5 miljonit kreeklast ning Kreekast Türgisse ligi pool miljonit islamiusulist türklast. Kümnetesse miljonitesse ulatuvaid rahvastikusüüriid tehti Euroopas ja mujal ka pärast Teist maailmasõda. Nii et 1,2–1,4 miljoni Palestiina araablase asustamine araabia riikidesse ning neist riikidest umbes miljoni juudi siirdumine Palestiinasse polnuks tollal mingi eriline probleem. Kuid selleks puudus tahe, eriti Araabia juhtidel. Näite võiks tuua ka Lõuna-Aasiast, kus Briti Indiast moodustati 1947. aastal kaks riiki — India ja Pakistan. Ka nende riikide vahel toimus kümnete miljonite elanike vahetamine, tõsi küll, stiihiliselt.

Kirjutise autor tänab emeriitprofessor Kalle Kasemaad asjatundlike märkuste eest.

OTT KURS (sünd. 1939), PhD (majandusgeograafia), Tartu Ülikooli inimgeograafia emeriitprofessor.

⁶³Pierre Gourou. *L'Asie*. Paris: Librairie Hachette, 1953, lk 491.